

מרים (לאור) כהנא

"למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו" (חבקוק א', יג) – ההתמודדות הרוחנית של חבקוק עם עליית הבבלים והשתקפויותיה במקרא

עליית האימפריה הבבלית הייתה אירוע דרמטי שהשפיע על העולם הקדום כולו, ועל ממלכת יהודה בפרט. לצד ההתמודדות הפוליטית, הצבאית והחברתית, נדרש המקרא גם להתמודדות רוחנית עם עלייתו של כוח כה חזק ומצליח ועם זאת רע ומשחית. עוד קודם שהאימפריה הבבלית עולה על במת ההיסטוריה פותח חבקוק את נבואתו בשאלה נוקבת לה' על הכוח הרב שנתן להם. להלן אעמוד על ההתמודדות התיאולוגית של חבקוק עם עליית הבבלים, ואצביע על מספר מרכיבים במענה של חבקוק שיוצרים יחד מענה רוחני-אמוני להתמודדות עם שלטון הרשע בעולם.

כדי לבדוק האם המענה של חבקוק מיועד לבני דורו בימים שלפני עליית הבבלים, או שהוא מאפיין את הנבואות על חורבן בבל גם לאחר שכבר שלטה ביהודה, אשווה בחלק הראשון של המאמר את מרכיבי המפלה הבבלית שתוארו בספר חבקוק, עוד לפני שהבבלים בשיאם, עם תיאור המפלה הבבלית בספר ירמיהו, שחי בשיא כוחם של הבבלים. בחלק השני של המאמר אבחן כיצד באו מרכיבים אלו לידי ביטוי בתיאור המקראי של נפילת בבל בספר דניאל.

בחלק השלישי והאחרון אשווה את רכיבי המענה התיאולוגי של חבקוק למענה שניתן לכוח המשחית הראשון שפגע בעם ישראל: השעבוד המצרי, במטרה לבחון האם המרכיבים האלו ייחודיים להתמודדות עם הבבלים או שהם מאפיינים כל התמודדות עם שלטון רע ומשחית שמעלה שאלות הנוגעות לשליטה האלווקית בהיסטוריה.

חלק א: עם עלייתם הצפויה של הבבלים

המצוקה של חבקוק

בספר חבקוק מצויה התייחסות רוחנית משמעותית לעליית הבבלים עוד לפני שהתרחשה. זמנו של הספר אינו מפורש, אבל הוא מדבר בפירוש על הכשדים: "רְאֵה בְּגוֹיִם וְהִבְטִיטוּ וְהִתְמָהוּ וְהָיָה כִּי-פִעֵל פִּעֵל בְּיַמֵּיכֶם לֹא תֵאֱמִינוּ כִּי יִסְפָּר כִּי-הִנְנִי מְקִימִים אֶת-הַכְּשָׁדִים הַגּוֹי הַמֵּר וְהַנְּמָהָר הַהוֹלֵךְ לְמִרְחָבֵי-אֶרֶץ לְרֵשֶׁת מְשָׁכְנוֹת לֹא-לוֹ" (חבקוק א', ה-ו). הדעות השונות ביחס לזמנו של הספר נעות החל מהימים האחרונים לפני עליית הכשדים וכיבוש נינוה, ועד הימים שאחרי

קרב כרכמיש, מעט לפני שבבל מגיעה ופוגעת גם ביהודה עצמה.¹ בכל מקרה, ברור שהספר בא להתמודד עם העלייה שרק החלה, אך ניכר שהיא צפויה להמשיך.

הפרק הראשון של הספר עוסק כולו בבעייתיות שבעליית הבבלים. באופן חריג במקרא, נבואת חבקוק פותחת בפנייה של חבקוק אל ה' בחריפות ובטענות קשות, בלי שקדם לה מסר אלוקי:

עד-אָנָה ה' שׁוֹעֲתִי וְלֹא תִשְׁמַע אֶזְעַק אֱלִידֶךָ חֲמָס וְלֹא תוֹשִׁיעַ. לָמָּה תִרְאַנִי אֲנִי וְעָמַל תִּבְטֵיט וְשׂוֹד וְחֲמָס לִנְגִדִי וְיְהִי רִיב וּמְדוֹן יִשְׂאֵא. עַל-כֵּן תִּפְגַּע תּוֹרָה וְלֹא-יֵצֵא לְנִצַּח מִשְׁפָּט כִּי רָשָׁע מִכְתִּיר אֶת-הַצְדִּיק עַל-כֵּן יֵצֵא מִשְׁפָּט מֵעַקֵּל

(חבקוק א', ב-ד).

הנביא מתאר כאן מצוקה אישית קשה מול העוול. נראה שהקושי של הנביא הוא הצלחת הרשעים ומצוקת הצדיקים שה' לא נותן לה מענה, ועיקרו בפגיעה שבין אדם לחברו: חמס, ריב והטיית משפט. אך בהמשך, אחרי תיאור של עליית הכשדים המהירה והאכזרית,² מסתבר שהבעיה עמוקה יותר:

טְהוֹר עֵינַיִם מִרְאוֹת רַע וְהִבֵּיט אֶל-עַמְּלָל לֹא תוֹכֵל לָמָּה תִבְטֵיט בּוֹגְדִים תַּחְרִישׁ בְּבַלְעַר רָשָׁע צְדִיק מִמְנוֹ. וְתַעֲשֶׂה אֲדָם כְּדָגֵי הַיָּם כְּרֶמֶשׂ לֹא-מֵשֵׁל בּוֹ. כִּלְהַב בַּחֲפָה הַעֲלֶה יִגְרְהוּ בְּחֶרְמוֹ וְיֵאֲסֹפְהוּ בְּמִכְמֹרְתוֹ עַל-כֵּן יִשְׂמַח וְיִגִּיל. עַל-כֵּן יִזְבַּח לְחֶרְמוֹ וְיִקְטֹר לְמִכְמֹרְתוֹ כִּי בַהֲמָה שָׂמֹן חִלְקוֹ וּמֵאֲכָלוֹ בְּרָאָה

(חבקוק א', יג-טז).

חבקוק תמה כיצד יכול ה' להחריש בעוד שבעולם משתולל כוח הרסני כל כך, אך הטענה אינה רק על שתיקת ה', אלא על כך שה' הביא על העולם את הבבלים שאחראים לעוול ולרשע, כמו

1. סדר עולם זוטא ו', ח קובע את זמנו של הספר לימי מנשה, ובעקבותיו הולכים גם רוב הפרשנים. מבין האחרונים: לנימוקי המקדימים ראו, לדוגמה, מ' בולה, **ספר חבקוק עם פירוש דעת מקרא**, ירושלים תש"ן, מבוא, עמ' 5-6. לנימוקי המאחרים ראו, לדוגמה: ש' אחיטוב, **מקרא לישראל: חבקוק**, מבוא לספר חבקוק, עמ' 4-5; ש' בן דוד, 'על המשא אשר חזה חבקוק הנביא', **מגדים**, כד, תשנ"ה, עמ' 89-102, קושר את נבואת חבקוק למות יאשיהו, וראו שם גם דיון באפשרויות השונות ונימוקהן. לתיאור הרקע ההיסטורי ראו ע' ליפשיץ, **בירושלים בין חורבן להתחדשות**, יד בן צבי, ירושלים תשס"ד, עמ' 48-50.
2. לשיטתו של ר' אליעזר מבלגנצי עליית הבבלים היא עונש על העוולות המתוארות בתלונה של פסוקים ב-ד, שהתרחשו עוד קודם לעליית הבבלים. פסוקים ה-יא הם מענה ה', שיביא את הבבלים כעונש על העוולות, ובפסוקים יב-יז עונה חבקוק לה', ומסביר שעליית הבבלים היא בעיה בפני עצמה, ולא תיקון. ב' אופנהיימר הולך בעקבותיו של ר' אליעזר מבלגנצי, ומסביר את פרק א' כדו-שיח ממושך בין חבקוק לה', וראו: ב' אופנהיימר, 'חבקוק מתריס כלפי מעלה: עיונים לחבקוק א'-ב', **מחקרים במקרא**, תשמ"ז, עמ' 69-92. ל' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית** ג, ירושלים ותל אביב תשט"ו-תשכ"ט, עמ' 360-363, חולק על הגישה הזאת, וקובע שכל פרק א' הוא תלונת הנביא.

שאומר חבקוק עוד קודם: "ה' לְמִשְׁפָּט שְׁמָתוֹ וְצוֹר הַלְהִיכִי יְסֻדָּתוֹ" (חבקוק א', יב), כלומר, ה' הביא את הכשדים מלכתחילה כדי להעניש את החוטאים.³ אלא שגם מנקודת המבט של השכר והעונש חבקוק טוען שאינו כאן צדק, שכן ה' מחריש "בְּבַלְעַ רְשָׁע צְדִיק מִמְּנוֹ" (שם, יג), כלומר, גם אחרי החטא, עדיין הכשדים רשעים לעומת הנפגעים מהם.⁴

חבקוק אינו מתייחס לסבל האישי של הצדיקים או לסבלה של יהודה, אלא למישור האוניברסלי: כיצד ייתכן בכלל קיומו של עוול כזה בעולמו של הקב"ה.⁵ שתִּיקְתוּ שֶׁל ה' גורמת לעולם להתנהל כאילו אין בו יד מכוונת, האדם נהיה כדגי הים, ויותר מזה: הדייגים הבבלים שצדים את בני האדם מתחילים לזבוח לכלי נשקם שמקבלים מעמד של אלוהות בארץ.⁶ חבקוק תמה כיצד יכול ה' לאפשר מצב כזה של הפקרות ודורסנות מוחלטת שבסופו של דבר, בהיעדר מענה אלוקי, הופכת היא עצמה לאלוהות: "עַל-כֵּן יִזְבְּחַ לְחֶרְמוֹ וְיִקְטֹר לְמִכְמֶרְתּוֹ" (שם, טז).

מענה ה' לחבקוק: "עוד חזון למועד"

פרק ב' פותח בהצהרה של חבקוק על כוונתו לעמוד ולהמתין עד שיקבל מענה מה': "עַל-מִשְׁמֶרְתִּי אֶעֱמְדָה וְאֶתִּיצְבָּה עַל-מְצוֹר וְאֶצְפָּה לְרְאוֹת מֵה-יַדְבָּר-בִּי וּמָה אֲשִׁיב⁷ עַל-תּוֹכְחָתִי" (חבקוק ב', א).⁸ ואכן, בפסוקים הבאים הוא זוכה למענה:

3. כבר במל"ב כ', יב-יט ובמקביל בישיעיהו ל"ט מנומקת עלייתה הצפויה של בבל בהתנהגותו הלא ראויה של חזקיהו, שהראה לבבלים את כל אוצרות ביתו וממלכתו.
4. גם חז"ל התייחסו כאן לצדיקות היחסית: "דאמר רב הונא: מאי דכתיב למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו, וכי רשע בולע צדיק? והא כתיב: ה' לא יעזבנו בידו, וכתיב: לא יאנה לצדיק כל און! - אלא: צדיק ממנו - בולע. צדיק גמור - אינו בולע. ואיבעית אימא: שעה משחקת לו שאני" (בבלי ברכות ז ע"ב), וכן ראב"ע ורד"ק לפסוק.
5. לטענת ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1), מבוא, עמ' 9-10, בכך שונה חבקוק מאישים אחרים במקרא שהעלו את קושיית 'צדיק ורע לו רשע וטוב לו', כגון איוב, קהלת, ירמיהו ועוד. מ' בולה (לעיל, הערה 1), עמ' 7, משווה את התרעומת של חבקוק לטענות דומות שהשמיעו אישים אחרים (אברהם, משה ואהרן, יהושע וירמיהו) אך טוען שחבקוק טען ביתר תוקף. הוא מציע שהטענות של חבקוק קשות במיוחד בשל האכזבה הקשה שבעליית הבבלים אחרי האשורים, שכה ציפו למפלתם. בולה מצייין גם שדברי חבקוק יוצאי דופן ביחסם המרחם על העמים שנפגעו מהבבלים, מבלי להתייחס לחטאים שהביאו עליהם את הבבלים כעונש. על העזות שבטענת חבקוק והמצוקה הקשה שלו על רקע התקופה ראו גם ב' לאו, **שמונה נביאים בעבותות אהבה**, ראשון לציון תשע"ו, עמ' 183-188.
6. גם בספר יחזקאל יש תיאור של השימוש של מלך בבל בכיבושיו בעולם: יחזקאל כ"א, כו.
7. יונתן (וכך גם הפשיטתא) מתרגם: "ומא איתתב" = ומה יושב, מה ישיב לי, כנראה הבין שיש בפסוק סוג של "תיקון סופרים", אך רוב הפרשנים (רש"י, ראב"ע, רד"ק ועוד) מבינים שחבקוק שואל מה ישיב למתווכחים איתו, שמעלים קושיות דומות על הנהגת העולם.
8. בעקבות הפסוק הזה, ובהשראת המדרש בבלי תענית כג ע"א, קושר רש"י את נבואת חבקוק לנבואה בישיעיהו כ"א, שגם היא מתייחסת לחלחלה מעליית הבבלים, ולנפילתם העתידית: "לך העמד המצפה -

וַיַּעֲנֵנִי ה' וַיֹּאמֶר כְּתֹב חֲזוֹן וּבְאֵר עַל-הַלְחוֹת לְמַעַן יִרְוַח קוֹרֵא בוֹ. כִּי עוֹד חֲזוֹן לְמוֹעֵד
וַיִּפַּח לֶקֶץ וְלֹא יִכְזָב אִם-יִתְמַהֲמָה חֲכֵה-לוֹ כִּי-בֹא יָבֹא לֹא יֵאָחֵר. הֲנִה עֶפְלָה לֹא-יִשְׁרָה
נִפְשׁוּ בוֹ וַצְדִיק בְּאֲמוֹנָתוֹ יִחְיֶה

(חבקוק ב', ב-ד).

חבקוק נדרש לכתוב ולבאר בכתב את החזון, כדי שיהיה נוח לקריאה וישרוד עד למועד ולקץ שיבוא על הבבלים בסופו של דבר,⁹ ומובטח לו שהקץ יגיע, גם אם יאחר. המענה מתייחס קודם כל לכך שיש מועד מוגדר שבו יקיץ הקץ על הבבלים. הצורך לכתוב ולבאר את דבר קצם של הבבלים נותן מענה תיאולוגי למצוקתו של חבקוק, כי בכך מובהר שהעולם לא הופקר והמהלך ההיסטורי נובע כולו מתכנון אלוהי. הידיעה מראש ושיתוף הנביא באותה ידיעה מעידים על שליטת ה' בהיסטוריה, גם כאשר נראה שזו יצאה מכלל שליטה.

אחרי דבריו על הקץ ממשיך הנביא: "הֲנִה עֶפְלָה לֹא-יִשְׁרָה נִפְשׁוּ בוֹ וַצְדִיק בְּאֲמוֹנָתוֹ יִחְיֶה". המילה "עפלה" קשה, יש מי שפירש אותה על הרשע עצמו שמתגדל ומתגאה, ויש מי שראה בה ביטוי להיחלשותו (עלפנו) של מי שלא ישרה נפשו בו.¹⁰ בכל מקרה, ברור שמדובר כאן על הרשע שדרכו לא ישרה, מול הצדיק שחי באמונתו.

גם החלק השני של הפסוק: "וַצְדִיק בְּאֲמוֹנָתוֹ יִחְיֶה" צריך פירושו. מהי אותה אמונה? משמעות אחת של האמונה במקרא היא אמת ויציבות,¹¹ ונראה שגם כאן אמונתו של הצדיק מבטאת את היציבות שבהמתנה "אִם-יִתְמַהֲמָה חֲכֵה-לוֹ כִּי-בֹא יָבֹא לֹא יֵאָחֵר", מול חוסר היציבות של מי שנפשו לא ישרה. משמעות נוספת של האמונה היא משפט וצדק,¹² וגם את הפירוש הזה

עתידי אחד מתלמידך לקרא תגר על מדותי על ארך שלוותה של בבל והוא חבקוק שעג עוגה ועמד בתוכה ואמר (חבקוק ב) 'על משמרת אעמודה... ואצפה לראות מה ידבר בי' אמר הקדוש ברוך הוא לישעיה העמידהו לאותו מצפה והבטיחהו מאתי שיעמד על מצפהו ואשר יראה במפתלה של בבל יגיד" (רש"י ישעיהו כ"א, ו), וראו גם רש"י שם, פסוק ח, לזיהוי חבקוק עם האריה.

9. על כתיבת הנבואה כביטוי לקיומה ולנצחיותה ראו גם בישעיהו ח', א ו'ל', ח ועוד. וראו דיון להלן, בהשוואה לירמיהו כ"ה.

10. בתרגום יונתן: "הא רשיעיא בלבהון אמרין לית כל אלין". התרגום מפרש את הצלע הראשונה של הפסוק כניגוד לצלע השנייה, עפלה הם הרשעים - בניגוד לצדיק, את "לא ישרה נפשו" הוא מבין כאמירה בלבם, ואמירתם חסרת האמונה היא בניגוד לאמונת הצדיק. רש"י מפרש "לשון עזות", ראב"ע, רד"ק ועוד, מפרשים שנפשו גבוהה, כמו עופל והעפלה. וכך גם F. Brown, S. Driver & C. Briggs, *Hebrew and English Lexicon*, Boston, 1906, pp. 779 וכתובים, ירושלים 1980 (הוצאה מחודשת 2000), עמ' 905. אם נבין את פסוק ו כהמשך אותו תיאור, הפירוש הזה עולה בקנה אחד עם הכינוי "גבר יהיר". דעת מקרא ומקרא לישראל - כמו עלפון, מ"צ קדרי, **מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו**, רמת גן תשס"ז, עמ' 818, מפרש: קל דעת.

11. כמו: "ויהי ידיו אמונה" (שמות י"ז, יב) ויונתן תרגם כאן: "וצדיקיא על קושטיהון יתקיימון".

12. כמו: "עשה משפט מבקש אמונה" (ירמיהו ה', א), "יפיח אמונה יגיד צדק" (משלי י"ב, ז).

ניתן לקשר לאמירה שבפסוקים: הצדיק ממשיך לדבוק במשפט ובצדק גם בתוך העוול ששורר עד שיבוא מועד הקץ, שבו דוחקים הרשעים את מקום הצדיקים, כמו שתואר בפרק א'. מתוך ההקבלה הניגודית בין חלקי הפסוק ניתן גם לומר שהאמונה כאן מבטאת יושר ואמון, בניגוד ל"לא ישרה" שבחלק הראשון של הפסוק, גם המשמעות הזאת מצויה במקרא.¹³ המשמעות של האמון היא גם הקרובה ביותר לאמונה המופנית לה'. הפועל "להאמין ב..." מובן במקרא כביטחון ומתן אמון במישהו אחר, בדרך כלל בה'.¹⁴

גם כוונת המילה "יחיה" אינה ברורה: האם זו הישרדות פיזית והאמונה תציל את הצדיק ממוות ואז ה'ב' שבמילה "באמונתו" משמעותה בזכות: הצדיק יחיה (ולא ימות) בזכות אמונתו, או שהאמונה היא תודעת החיים שלו, ומלמדת על אורח החיים ולא על עצם הקיום,¹⁵ ואם כך ה'ב' באה לציין את אופן החיים: הצדיק יחיה חיי אמונה.¹⁶

נראה ששתי אפשרויות ההבנה מבטאות שני סוגים שונים של מענה, היחס לחיים שימשיכו לחיות הצדיקים בזכות אמונתם משאיר אותנו במישור השכר והעונש, בעוד שהאמונה כאורח החיים מתייחסת לתודעה מסוג אחר, תודעת המתנה לקץ, שאין לה על מה לסמוך במציאות העוול הקיימת בעולם, והניסוח של חבקוק הוא רב משמעי בכוונה, כדי להותיר אותנו עם תחושת הספק הקיומי של המאמין בעולם של אכזריות ורוע. האם עליו לחפש את המענה בתחום השכר והעונש, או שמא עליו להמתין ולדבוק בערכיו במציאות של רשעה שרירותית ולא מובנת, תוך אמונה שה' לא יכזב, וסוף הגמול לבוא.

13. "וְלֹא יִחְשְׁבוּ אֶת-הָאֱנָשִׁים אֲשֶׁר יִתְּנוּ אֶת-הַכֶּסֶף עַל-יָדָם לְתֵת לְעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה כִּי בְּאִמָּנָה הֵם עֹשִׂים" (מל"ב י"ב, טז).

14. כמו: "יֵעַן לֹא-הָאֱמָנָתָם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר כ', יב). ובכל מקרה, האמונה בה' משמעה ביטחון בה', ולא הכרה בקיומו, וראו דיון בנושא אצל 'היימן, ערך 'אמונה', בתוך: **אנציקלופדיה מקראית** א, ירושלים תש"י, עמ' 426-428.

15. רבים הבינו שהחיים עצמם הם שכרו של הצדיק, כך מפרש רש"י בהתייחסות ליהויכין שנשאר בחיים, וכן רד"ק. אחרים התייחסו לחיים באמונה כעמדה תודעתית, כגון ר"א מבלגנצי, מצודת דוד, מלבי"ם ועוד. בהקשרם של הפסוקים ניתן למצוא הדים לשתי המשמעויות: היחס למוות הפיזי חוזר בסוף פרק א': "הֲלוֹא אַתָּה מְקַדֵּם ה' אֱלֹהֵי קִדְשֵׁי לֹא נְמוֹת" (חבקוק א', יב), וגם בפסוק הבא: "אֲשֶׁר הִרְחִיב כְּשָׂאוֹל נִפְשׁוֹ וְהוּא כְּמוֹת וְלֹא יִשְׁבָּע" (שם ב', ה), אך ביחס לשני הפסוקים ניתן גם לטעון שיש כאן משמעות מופשטת של המוות. משמעות מופשטת עולה גם מן הקישור שבין ההמתנה "אם יתְמַקְּהָה חֲכָה לו" (שם, ג) לחיים באמונה.

16. שתי המשמעויות קיימות במקרא, ראו, לדוגמה א' אבן שושן (לעיל, הערה 10), עמ' 83. לדיון בכלל האפשרויות השונות לקריאת הפסוק מבחינה לשונית ראו: D. Hunn, "Habakkuk 2.4b in its Context: How Far Off Was Paul?", *Journal for the Study of the Old Testament* 34,2 (2009) 219-239.

זמנם של הבבלים בנבואת ירמיהו

דברי חבקוק לא צוין מועדו המדויק של הקץ, אך רוב הפרשנים קושרים אותו לנבואת שבעים השנים של ירמיהו על בבל, כמו שכותב רש"י: "כי עוד חזון למועד – עוד עתיד לקום נביא לקץ שנים שיתגלה לו חזון למתי יהיה מועד מפלת בבל וגאולת ישראל. ויפח לקץ – ודיבור יאמר לו על הקץ של בבל 'לפי מלאת לבבל שבעים שנה' (ירמיהו כ"ט, י)".

נבואת שבעים השנים של ירמיהו מוזכרת לראשונה בפרק כ"ה, בנבואה שמועדה השנה הראשונה לנבוכדנאצר מלך בבל, והיא מסכמת עשרים ושלוש שנים של נבואת ירמיהו, שבמהלכן העם מוזהר שוב ושוב, אך אינו שומע לקול הנביא:

מן-שֶׁלֶשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה לִיאֲשִׁיּהוּ בֶן-אֶמּוֹן מֶלֶךְ יְהוּדָה וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה זֶה שְׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה הָיָה דְבַר-ה' אֵלַי וְאָדַבְרָ אֲלֵיכֶם אֲשֶׁכֶּיִם וְדַבַּר וְלֹא שָׁמַעְתֶּם. וְשָׁלַח ה' אֲלֵיכֶם אֶת-כָּל-עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים הַשְּׂכֵם וְשָׁלַח וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וְלֹא-הִסִּיתֶם אֶת-אֲזָנְכֶם לְשִׁמְעַתְּ. (ירמיהו כ"ה, ג-ד).

והתוצאה:

לְכֹן... יַעַן אֲשֶׁר לֹא-שָׁמַעְתֶּם אֶת-דְּבָרֵי. הִנְנִי שֹׁלַח וְלִקְחֹתִי אֶת-כָּל-מִשְׁפְּחוֹת צִפּוֹן נְאֻם-ה' וְאֶל-נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל עֲבָדֵי וְהִבְאִיתִים עַל-הָאָרֶץ הַזֹּאת וְעַל-יִשְׂרָאֵל וְעַל-כָּל-הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה סָבִיב וְהִחַרְמֹתִים וְשָׁמַתִּים לְשִׁמָּה וְלִשְׂרָקָה וְלַחֲרָבוֹת עוֹלָם... וְעָבְדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת-מֶלֶךְ בָּבֶל שְׁבַעִים שָׁנָה: וְהָיָה כְּמִלְאוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה אֶפְקֹד עַל-מֶלֶךְ-בָּבֶל וְעַל-הַגּוֹי הַהוּא נְאֻם-ה' אֶת-עֵוֹנֶם וְעַל-אָרֶץ כְּשָׂדִים וְשָׁמַתִּי אֹתוֹ לְשִׁמְמוֹת עוֹלָם. וְהִבְאִיתִי [וְהִבְאִיתִי קרִי] עַל-הָאָרֶץ הַהִיא אֶת-כָּל-דְּבָרֵי אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי עָלֶיךָ אֶת כָּל-הַכְּתוּב בְּסֵפֶר הַזֶּה אֲשֶׁר-נִבְּא יְרֵמְיָהוּ עַל-כָּל-הַגּוֹיִם. (ירמיהו כ"ה, ח-יג).

ירמיהו קובע את זמנם של הבבלים בשנים: "כמלאת שבעים שנה". בדומה לחבקוק, גם ירמיהו מתייחס למשמעות ההרסנית העולמית של הבבלים, ולא רק לפגיעה ביהודה, וגם ירמיהו מציין שהנבואה נכתבה בספר¹⁷ כאן גם מודגש שקצם של הבבלים יהיה מוחלט: "שממות עולם"¹⁸. ההסבר של ירמיהו לעליית הבבלים כולל לא רק את הזמן הקצוב, אלא גם את מקומם במערכת השכר והעונש: הם באים אחרי שנים רבות של חטאים חוזרים ונשנים. מבחינה תיאולוגית, המענה של ירמיהו לא מתייחס רק לעצם העובדה שה' שולט במציאות, אלא גם מוצא את

17. לשתי הנקודות האלו בנבואת ירמיהו ראו 'רוזנסון', 'השגחה על ישראל והשגחה על הגויים', **מגדים** ט, תש"ן, עמ' 49-62. גם בירמיהו כ"ט הנבואה כתובה על ספר: "אלה דברי הספר אשר שלח ירמיה הנביא מירושלם" (ירמיהו כ"ט, א).

18. הכליה המוחלטת שתבוא על הבבלים מוזכרת בנבואות נוספות, לדוגמה, ירמיהו נ'.

הצדק שבהנהגת ה'. עליית הבבלים והגעתם ליהודה התרחשה רק אחרי שנים של אזהרות, של אי ציות ושל חטאים קשים. מלך בבל מגיע להעניש את העמים בשליחות ה', הוא מכונה "עבדי", והעמים נדרשים לציית לו ולקבל את שלטונו.¹⁹

נראה שבעוד שחבקוק נושא פניו לעבר הבבלים העולים, רואה את כוחם ואת רשעותם ומודאג מהמשמעויות התיאולוגיות של שלטונם, ירמיהו נושא פניו אל אנשי יהודה ואל הממלכות השכנות, ורואה שנים של חטאים קשים ושל נבואות ואזהרות שלא הועילו. בעוד שחבקוק שואל על קיום הרוע העולמי, ירמיהו רואה את ההתפוררות של יהודה מבפנים, ואת עליית הבבלים כתוצאה מתבקשת של התנהלות ארוכת שנים.

חבקוק מצייר פער בין רוע עולמי שרירותי שעומד לשטוף את העולם לקץ מרוחק שאין לדעת מתי יבוא. ירמיהו רואה תמונה של חטאים איומים, עונש מיד ה', ומועד ידוע של שבעים שנה שאחריו תבוא גאולה, כפי שהוא מבהיר בפעם השנייה שנבואת שבעים השנים מוזכרת, הפעם בהקשר של נחמה עתידית: "כִּי לְפִי מְלֵאת לְבַבְךָ שְׁבָעִים שָׁנָה אֶפְקֵד אֶתְכֶם וְהִקְמֹתִי עֲלֵיכֶם אֶת-דְּבַר־יְהוָה הַטּוֹב לְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל-הַמְּקוֹם הַזֶּה" (ירמיהו כ"ט, י). מכאן נגזר גם הפער בדרישה מהאדם. חבקוק מתמקד באמונה, ירמיהו מתמקד בעונש, בהכרחיות הגעתו ובצורך לקבל את העונש ולא להתנגד לו, אבל אחרי שיבוא: "וּקְרָאתֶם אֹתִי וְהִלַּכְתֶּם וְהִתְפַּלַּלְתֶּם אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי אֵלֵיכֶם וּבִקְשִׁיתֶם אֹתִי וּמְצַאתֶם כִּי תִדְרְשֵׁנִי בְּכָל-לְבַבְכֶם" (ירמיהו כ"ט, יב-יג).

תסוב עליך כוס ימין ה'

הפסוק הבא בדברי חבקוק הוא: "וְאָף כִּי-הִיִּן בְּגֵד גִּבֹּר יְהִיר וְלֹא יִנָּה אֲשֶׁר הִרְחִיב כְּשָׂאוֹל נִפְשׁוֹ וְהוּא כְמוֹת וְלֹא יִשְׁבַּע וַיִּאָּסֶף אֵלָיו כָּל-הַגּוֹיִם וַיִּקְבֹּץ אֵלָיו כָּל-הָעַמִּים" (חבקוק ב', ה). חלקו השני של הפסוק מתאר את השתלטות הבבלים על כל העמים, וממילא יש להניח שאליהם מתייחס גם החלק הראשון של הפסוק - שותה היין, שהופך לבוגדני, ולגבר יהיר שלא ינוה.

19. כך בהמשך דברי ירמיהו: "... כֹּה-אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל... אֲנִכִּי עֲשִׂיתִי אֶת-הָאָרֶץ אֶת-הָאָדָם וְאֶת-הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָרֶץ בְּכַחַי הַגָּדוֹל וּבְזָרוּעֵי הַנְּטוּיָה וְנִתְיָה לְאֲשֶׁר יִשֶׁר בְּעֵינֵי וְעֵתָה אֲנִכִּי נִתְיָה אֶת-כָּל-הָאָרְצוֹת הָאֵלֶּה בְּיַד נְבוּכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל עַבְדִּי וְגַם אֶת-חַיַּת הַשָּׂדֶה נִתְיָה לוֹ לְעֶבְדוֹ וְעֶבְדוֹ אֹתוֹ כָּל-הַגּוֹיִם וְאֶת-בְּנֵי וְאֶת-בָּנָו עַד בֹּא-עֵת אֲרֻצּוֹ גַם-הוּא וְעֶבְדוֹ בּוֹ גּוֹיִם רַבִּים וּמְלָכִים גְּדֹלִים וְהִנֵּה הַגּוֹי וְהַמְּמַלְכָה אֲשֶׁר לֹא-יַעֲבְדוּ אֹתוֹ נְבוּכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל וְאֶת אֲשֶׁר לֹא-יִתֵּן אֶת-צְוָאוֹ בְּעַל מֶלֶךְ בָּבֶל בְּחֶרֶב וּבְרָעַב וּבְדָבָר אֶפְקֵד עַל-הַגּוֹי הַהוּא נָא-ה' עַד-תִּמְּי אֶתֶם בְּיָדוֹ" (ירמיהו כ"ז, ד-ח).

כינוי נבוכדנאצר "עבדי" בולט הן בהשוואה למי שנקרא בתנ"ך עבד ה': משה, יהושע, דוד, אחיה, חזקיה, ישעיהו, כורש ואיוב והן בהשוואה ל"עבדיו הנביאים" שהוזכרו לעיל בפסוק ד. ראו דיון בנושא אצל י' רוזנסון (לעיל, הערה 17), עמ' 54. וראו להלן, הערה 48, בהקשרה של אשור. בבל מוצגת כעונש לישראל מאת ה' גם בירמיהו כ', ד, כ"א, ד-י, כ"ב כה ועוד.

חלק מהפרשנים מצביעים על מלך בבלי מסוים כשונה היין: נבוכדנאצר או בלשצר, אחרים מבינים שהכוונה לתיאור הבוגדנות והרשע של הבבלים באופן כללי.²⁰ השלב הבא אחרי היין הוא הרחבת הנפש כשאל,²¹ ומוות שלא יודע שבע בהשתלטות על כל העמים. דימוי היין חוזר בהמשך הפרק, כחלק מתיאור הפורענות שתבוא על בבל: "הוי מִשְׁקָה רָעָהוּ מִסִּפְחַת חֲמַתָּהּ וְאִף שֶׁכָּר לְמַעַן הַבֵּיט עַל-מְעוֹרֵיהֶם. שְׁבַעַת קָלוֹן מִכְבוֹד שְׁתָּה גַם-אֶתָּה וְהָעָרַל תִּסּוֹב עָלֶיךָ כּוֹס יְמִין ה' וְקִיָּלוֹן עַל-כְּבוֹדֶךָ" (חבקוק ב', טו-טז). גם כאן היין מבטא בוגדנות והערמה, והפסוק מתאר איך היין מופנה כנגד הזולת שהושקה כדי להשפיל אותו ולהתכבד בקלונו. העונש הוא מידה כנגד מידה: משקה רעהו יאלץ לשתות גם הוא, הפורענות שתגיע אליו מדומה לכוס היין: "תסוב עליך כוס ימין ה'", וגם הוא יהפוך ממכובד לנקלה.

גם ירמיהו בהמשך פרק כ"ה, אחרי נבואת שבעים השנים, מדמה את הפורענות לכוס יין החמה:²²

כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲלֵי קַח אֶת-כּוֹס הַיַּיִן הַחֲמָה הַזֹּאת מִיָּדִי וְהִשְׁקִיתָהּ אֶתוֹ אֶת-כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֲנֹכִי שֹׁלַח אֹתָהּ אֲלֵיהֶם. וְשִׁתּוּ וְהִתְגַּעְשׂוּ וְהִתְהַלְּלוּ מִפְּנֵי הַחֶרֶב אֲשֶׁר אֲנֹכִי שֹׁלַח בֵּינְתֶם. וְאֶקַּח אֶת-הַכּוֹס מִיַּד ה' וְאֶשְׁקָה אֶת-כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר-שִׁלַּחְנִי ה' אֲלֵיהֶם

(ירמיהו כ"ה, טו-יז).

כאן מתחיל ירמיהו לסקור את רשימת הגוים, כשבראשם ירושלים וערי יהודה, ואחריה כל מלכי האזור, שעתידים כולם ליפול בידי הבבלים. בסוף הרשימה מסכם ירמיהו:

וְאֵת כָּל-מַלְכֵי הַצִּפּוֹן הַקְּרָבִים וְהַרְחֻקִים אִישׁ אֶל-אָחִיו וְאֵת כָּל-הַמַּמְלָכוֹת הָאֲרָצִי אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִלֶּךְ שֹׁשָׁן יִשְׁתָּה אַחֲרֵיהֶם. וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה-אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁתּוּ וְשִׁכְרוּ וְקִיּוּ וְנִפְלוּ וְלֹא תִקְוּמוּ מִפְּנֵי הַחֶרֶב אֲשֶׁר אֲנֹכִי שֹׁלַח בֵּינֵיכֶם. וְהָיָה כִּי יִמָּאֲנוּ לַקַּחַת-הַכּוֹס מִיָּדֶךָ לְשִׁתּוֹת וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת שְׁתּוּ תִשְׁתּוּ

(ירמיהו כ"ה, כו-כח).

20. רש"י מפרש על בלשצר, רד"ק על נבוכדנאצר, ובעקבותיהם עוד רבים. אחרים, כגון ראב"ע ורבים אחריו, הבינו שהכוונה לתיאור הרשע באופן כללי, ומתוך ההקשר מובן שהכוונה לרשעת הכשדים.

21. יש שפירשו כאן נפש כבית הבליעה, שמתרחב ומהווה דימוי לטריפה ובליעה של כל העמים (ראו ש' אחיטוב, מ' בולה, לעיל הערה 1).

22. נראה שיין החמה הוא יין מורעל, על פי ההקבלה בישיעיהו: "הִנֵּה לַקַּחְתִּי מִיָּדֶךָ אֶת-כּוֹס הַתַּרְעֵלָה אֶת-קִבְעַת כּוֹס חֲמַמִּי" (ישיעיהו נ"א, כב), וראו מ"צ קדרי (לעיל, הערה 10), עמ' 315.

"ששך" היא בבל,²³ שאחרי שתפגע בכל הממלכות,²⁴ יגיע זמנה וגם היא תשתה מכוס הפורענות.²⁵ כמו בחבקוק, השתייה מביאה לשכרות, מלווה בחרב שישלח ה' בין העמים ואי אפשר להימלט ממנה. פרופ' רוזנסון שואל מה מוסיף משל הכוס אם הנביא מתייחס כבר בפסוקים עצמם לנמשל – החרב. הוא מסביר בעקבות רש"י ומצודת דוד שמצב השכרות מבטא את הערפול וחוסר היכולת להבין לאשורו את המהלך ההיסטורי, ומתוך כך, הימנעות מחזרה בתשובה: "ניתן לדבר כאן על 'מנגנון' של 'הכבדת הלב'. מנגנון זה מהווה אחד מדרכי השגחתו של הקב"ה, המונעת חוטאים לאחר שלב מסוים ('גזר דין') מלעשות תשובה".²⁶ אם כך הדבר, ייתכן שיש כאן מענה נוסף לקושיותיו של חבקוק. לעתים יד ה' המכוונת את ההיסטוריה אינה פועלת באופן שיטתי ומסודר באמצעות עשיית צדק שייראה לכל עין, אלא באמצעות הטלת שיכרון וערפול חושים כללי, והשיכרון עצמו הוא חלק מהעונש. בשלב הראשון כוח הרשע מנצל את השיכרון הכללי כדי להחריב ולהרוס ללא הבחנה, אך בשלב השני גם הוא נופל בו.²⁷

מידה כנגד מידה בעונשם של הבבלים

פרק ב' בחבקוק ממשיך במשל ובמליצה על מפלת הבבלים. גם כאן ההתייחסות היא לכלל העמים: "... וַיִּאָסֹף אֱלֹהֵי כָל-הַגּוֹיִם וַיִּקְבֹּץ אֱלֹהֵי כָל-הָעַמִּים. הָלוֹא-אֵלֹהֵי כָלָם עָלְיוּ מִשָּׁל יִשְׂרָאֵל וּמְלִיצָה חִידוֹת לוֹ וַיֹּאמֶר... " (חבקוק ב', ה-ו). ה'משל' על אחרית הבבלים מורכב מחמש קריאות 'הוי', שכל אחת מהן פותחת בתיאור הרע שעשו הבבלים וממשיכה בעונש שיבוא עליהם, מידה כנגד מידה. מול הפגיעה ברכוש העמים בגזל ובלקיחת שלל יהיו הבבלים לשלל, הקריה שנבנתה על בסיס חמס, הרג וגזל, תיהרס, משקה רעהו ישתה ויבוזה, הבוטח בפסל יכיר באפסותו, וכל הארץ תכיר בה'. העונש שיבוא מידה כנגד מידה יחזיר את הסדר לעולם ששלטו בו הרוע והשרירותיות.

23. כך עולה מירמיהו נ"א, מא: "אִיךָ נִלְכְּדָה שִׁשָּׁן וַתִּתְפֹּשׂ תְּהַלֵּת כָּל-הָאָרֶץ אִיךָ הִיָּתָה לְשִׁמָּה בְּבָל בְּגוֹיִם". ששך היא בבל בא"ת-ב"ש (וכך גם לב קמי הם כשדים, שם פסוק א), וראו רש"י שם, ועוד רבים.
24. דימוי בבל לכוס יין המשכרת את כל העולם מופיע גם בנבואת הפורענות לבלב בפרק נ"א: "כּוֹס-זָהָב בְּבָל בְּיַד-ה' מִשְׁפָּרֵת כָּל-הָאָרֶץ מִיַּנְהָ שְׁתוּ גוֹיִם עַל-כֵּן יִתְהַלְלוּ גוֹיִם" (ירמיהו נ"א, ז).
25. תיאור של מפלת בבל מתוך שיכרון ניתן למצוא גם בפרק נ"א: "בְּחִמָּם אֲשִׁית אֶת-מִשְׁתֵּיהֶם וְהִשְׁכַּרְתִּים לְמַעַן יַעֲלִזוּ וְיִשְׁנּוּ שְׁנַת-עוֹלָם וְלֹא יִקְיִצוּ" (ירמיהו נ"א, ט), וכן בהמשך הפרק (פס' נו ועוד).
26. לעיל, הערה 17, עמ' 57. הגרשיים במקור.

27. אם נבין את השכרות כסוג של הכבדת הלב נוכל למצוא כאן גם מענה תיאולוגי לעונש שמקבל בסופו של דבר מי שבא מכוח ה' כדי להעניש את יושבי הארץ על חטאיהם. השיכרון מאת ה' הוביל אותו להמשיך ולפעול בחוסר הגיון ובחוסר מוסריות הולך וגובר, ובכך הוא העצים את חטאו, ואת ההצדקה לעונש שיבוא עליו בסופו של דבר.

המשל על בבל פותח בעוול המוסרי ובתיאור הרכוש שלקחו, הבצע, הדמים והחמס: "כִּי-אַתָּה שְׁלוֹתָ גוֹיִם רַבִּים יִשְׁלוּךָ כָּל-יְתֵר עַמִּים מְדָמִי אָדָם וְחַמְס-אַרְצָךָ קָרְיָה וְכָל-יֹשְׁבֵי בָּהּ" (חבקוק ב', ח). העמים שהיו לשלל יבואו ויקחו שלל, ובבל תחרב לא רק בשל החורבן שהמיטה על עמים רבים, אלא גם כי לעיר שנבנתה בדמים ובעוולה אין זכות קיום. בפסוקים אלו ניתן לראות מענה לטענתו של חבקוק בפרק א' "לָמָּה תִרְאֲנִי אֲנִי וְעָמְל תַּבִּיט וְשֹׁד וְחַמְס לְנַגְדִי וַיְהִי רִיב וּמְדוֹן יִשְׂא" (חבקוק א', ג). לא זו בלבד שסופה של בבל ליפול, אלא שבנפילתה יהיה גם תיקון לאוון, לשוד ולחמס שזרעה בדרכה.²⁸

הנפילה המפתיעה מגובה רב

בתוך התיאור של מפלת בבל כעונש על חטאיה בפרק ב', ניתן לשים לב לשני מאפיינים נוספים של החטא ושל העונש: בפסוק ז מתייחס הנביא לפתאומיות של נפילת הבבלים: "הֲלוֹא פָתַע יְקוּמוּ נִשְׁכִּיף וַיִּקְצוּ מְזַעְזְעִיָּה וְהֵייתָ לְמִשְׁסוֹת לְמוֹ". בפסוק ט מתואר גובהו הרב של מלך בבל ששם במרום קנו: "הוֹי בַצֵּעַ בַּצֵּעַ רַע לְבֵיתוֹ לְשׁוֹם בְּמָרוֹם קִנּוּ לְהִנָּצַל מִכַּף-רַע". נראה שגם בין שני המאפיינים האלו יש קשר של מידה כנגד מידה: הגובה והכוח של הבבלים היו תפארתם, ובזכותם הם קיוו להינצל מכל רע. הנפילה הפתאומית מגובה רב מוכיחה שלא זו בלבד שההתנשאות לא הועילה כדי להינצל, היא אף הפכה את הנפילה להתרסקות ממש. הקשר בין הביטחון של בבל בעוצמתה לפתאומיות הנפילה מובהר בדבריהם של נביאים נוספים: "וְעַתָּה שְׁמְעִי-זֹאת עֲדִינָה הַיּוֹשֶׁבֶת לְבֶטַח הָאֲמָרָה בְּלִבָּבָהּ אֲנִי וְאֶפְסִי עוֹד לֹא אֲשֹׁב אֲלִמְנָה וְלֹא אֲדַע שְׂכֹל וְתִבְאֲנָה לָךְ שְׁתִּי-אֵלֶּה רָגַע בְּיוֹם אֶחָד שְׂכֹל וְאֲלִמְן כְּתַמָּם בָּאוּ עֲלֶיךָ... (ישעיהו מ"ז, ח-ט).²⁹ "כִּי-תַעֲלֶה בְּבֶל הַשָּׁמַיִם וְכִי תִבְצָר מְרוֹם עֲזָה מֵאֲתִי יָבֹאוּ שׂוֹדְדִים לָהּ נְאֻם-ה' (ירמיהו נ"א, ג). שיכרון הכוח הבבלי מוביל אותה להאמין בעצמה ובכוחה ללא סיג, ולכן הנפילה היא הפתעה גמורה עבורה.

28. גם בפסוק יז יש התייחסות לחמס: "כִּי חַמְס לְבָנוֹן יִכְסֹךְ וְשֹׁד בְּהִמּוֹת יַחֲיִתֵן מְדָמִי אָדָם וְחַמְס-אַרְצָךָ קָרְיָה וְכָל-יֹשְׁבֵי בָּהּ".

עונשם של הבבלים מידה כנגד מידה, לשמחתם של כל העמים שנפגעו ממנה, חוזר גם בנבואות ירמיהו, לדוגמה: "וְהָיְתָה כְּשֹׁדִים לְשָׁלָל כָּל-שְׁלִלָּהּ יִשְׁבְּעוּ נְאֻם-ה' (ירמיהו נ', י), "כִּי נִקְמַת ה' הִיא הַנִּקְמוּ בָּהּ כְּאֲשֶׁר עָשְׂתָה עִשׂוּ-לָהּ" (שם, טו).

29. גם בנבואה הזאת מודגש שהעונש הוא מאת ה', מידה כנגד מידה.

על הנפילה של בבל בכלל ומלכה בפרט ממרום גובהה לשפלי ארץ ניתן ללמוד גם מ"משא בבל" בישיעיהו י"ג-י"ד, וגם שם מציגה הנבואה שיר לעג של כל העמים לבבל. עם זאת, יש מי שהציעו שהנבואה בישיעיהו פרק מ"ז היא על אשור, או על שתי הממלכות כאחת, וראו דיון: י' בן נון וב' לאו, **ישעיהו: כציפורים עפות**, עמ' 223-227 וע' חכם, ישעיהו עם **פירוש דעת מקרא**, חלק א, עמ' קס-קסב.

ההכרה בה'

כבר בפרק א' מצביע חבקוק על כך ששיכרון הכוח הבבלי הגיע עד כדי האלהת עצמם: "וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כְּדֹגֵי הַיָּם כְּרֶמֶשׁ לֹא-מִשָּׁל בּוֹ כְּלֵה בַחֲכָה הֶעֱלָה יִגְרֵהוּ בַחֲרָמוֹ וַיֹּאסְפֶהוּ בְמַכְמֶרְתּוֹ עַל-כֵּן יִשְׁמַח וַיִּגְלַל עַל-כֵּן יִזְבַּח לְחָרְמוֹ וַיִּקְטֹר לְמַכְמֶרְתּוֹ" (חבקוק א', יד-ט).³⁰ המענה לכך בפרק ב' הוא הכרה בה': "כִּי תִמְלֵא הָאָרֶץ לְדַעַת אֶת-כְּבוֹד ה' בְּמַיִם יִכְסּוּ עַל-יָם" (חבקוק ב', יד).³¹ סוף הפרק עוסק בחוסר התוחלת שבפסלים: "מִה-הוֹעִיל פֶּסֶל כִּי פֶסֶלוֹ יִצְרוּ מִסֶּכֶה וּמוֹרָה שֹׁקֵר כִּי בָטַח יֵצֵר יִצְרוּ עָלָיו לַעֲשׂוֹת אֱלִילִים אֱלֹמִים" (שם, יח), ומולם: "וְה' בְּהִיכַל קִדְשׁוֹ הִס מִפְּנֵי כָל-הָאָרֶץ" (שם, כ). להכרתת הפסילים של הבבלים מתייחס גם ירמיהו: "לָכֵן הִנֵּה יָמִים בָּאִים וּפְקַדְתִּי עַל-פְּסִילֵי בָבֶל וְכָל-אַרְצָה תִּבּוֹשׁ וְכָל-חַלְלֵיהָ יִפְלוּ בַתּוֹכָהּ" (ירמיהו נ"א, ז).³² כלומר, בנוסף למענה שמסתיים בהשבת הנהגת השכר והעונש עם בוא הקץ על הבבלים, ניתן מענה גם לפגיעה בה' עם הפיכת העולם לשרירותי והאלהת הכוח. בסופו של דבר יגיע העולם גם לסיבתיות מסודרת, לידיעת ה', ולשלטונו המוחלט.

לסיכום, חבקוק מקשה על מה שנראה כאובדן שליטה אלוקית וכחוסר צדק ששולט בעולם כתוצאה מעליית הבבלים. המענה מורכב מהבטחה שיש מועד לקץ שלטונם, המעיד על תכנון אלוקי מוקדם, והסבר שתקופתם תתאפייין בשיכרון כללי ובערפול. מפלת הבבלים המובטחת תהיה תיקון לשיבוש הצדק העולמי שהביא שלטונם: הבבלים יבואו על עונשם, מידה כנגד מידה, הם יוכו בשיכרון שבו הכו את העמים וייענשו על הפגיעה המוסרית. סופו של הכוח הרב שצברו יהיה מפלה פתאומית ומוחלטת, ובנפילתם יגיעו הם והעמים כולם להכרה בה' ובגדולתו. המענה של חבקוק מהדהד בדברי הנביאים שבאו אחריו, אם כי רובם הדגישו יותר מחבקוק את חטאי העמים שהביאו לעליית הבבלים מלכתחילה.

30. מ' ויינפלד, 'המחאה נגד האימפריאליזם בנבואה הישראלית העתיקה', **על הפרק 7**, תשנ"ד, עמ' 7-19, מתייחס לדברי חבקוק על עשיית האדם כדגי הים ואומר שבבראשית האדם הוא השליט, ותפקידו לרדות ביתר בעלי החיים: "וַיִּרְדּוּ בְדִגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל-חַיָּה הַרְמִישִׁית עַל-הָאָרֶץ" (בראשית א', כח), אך, לדבריו, בהמשך ההיסטוריה האימפריות רודות בבני האדם ובכך הופכות סדרי בראשית. הכוח של האימפריה הופך לאיליות בפני עצמה, כפי שבא לידי ביטוי גם בדברי חבקוק על הזבח לחרם וההקטרה למכמורת שבהם ניצודו בני האדם, וקץ האלילות הוא קץ האימפריה.

31. ניסוח הפסוק מקביל לדברי ישעיהו: "כִּי-מִלְאָה הָאָרֶץ דָּעָה אֶת-ה' בְּמַיִם לְיָם מְכֹסִים" (ישעיהו י"א, ט). ההקשר שם הוא של החוסר שיצא מגזע ישי, הקשר דומה ביחס לאוטופיה של הכרה עולמית בה', אבל ישעיהו עוסק בגאולת ישראל.

32. וכן יז-יט ועוד.

חלק ב: התגשמות הנבואה בספר דניאל

בספר דניאל מתוארים כמה מרגעיה האחרונים של בבל. להלן נראה כיצד המרכיבים השונים במענה של חבקוק באים לידי ביטוי בתיאורי המפלה הבבלית שבספר דניאל.

שבעים השנים

ספר דניאל מתייחס לקביעה שיש מועד לקצם של הבבלים. בפרק ט' מתוארת תפילתו של דניאל בשנה הראשונה למלכות דריווש המדי. דניאל מזכיר את חזון שבעים השנים של ירמיהו,³³ שלפי חשבונו של דניאל הגיע זמנו: "אָנִי דְנִיָּאל בִּינְתֵי בְּסַפְרֵי מִסְפָּר הַשָּׁנִים אֲשֶׁר הָיָה דְבַר-ה' אֶל-יְרֵמְיָה הַנָּבִיא לְמַלְאוֹת לְחָרְבוֹת יְרוּשָׁלַם שִׁבְעִים שָׁנָה. וְאָתְנָה אֶת-פְּנֵי אֶל-ה' הָאֱלֹהִים לְבַקֵּשׁ תְּפִלָּה וְתַחֲנוּנִים צָרוֹם וְשָׂק וְאָפָר" (דניאל ט', ב-ג).³⁴ דניאל ממשיך ומתפלל על רקע הפער שבין הציפייה לגאולה עם הגעת המועד לפי חשבונו, ובין מצבה של ירושלים, שעדיין שוממה וחרבה באותם ימים.³⁵ המדרש והפרשנים דנים באפשרות שדניאל טעה בחשבון השנים, ולכן התפלל, אפשרות אחרת היא שהוא מתפלל על העתיד.³⁶

33. גם בכמה מספרי הבית השני ניתן למצוא התייחסות למועד של שבעים השנים: עזרא א', א מציין שהצהרת כורש באה "...למלאת דבר ה' מפי ירמיה", זכריה מתייחס לשבעים שנות החורבן (זכריה א', יב; ז', ה) שבאות לסיומן בשנה השנייה לדיריווש הפרסי. שני התאריכים מאוחרים לזמנו של דניאל – השנה הראשונה לדיריווש המדי. על דרכי החישוב של שבעים השנים ראו ש' הכהן ו' קיל, **ספר דניאל עם פירוש דעת מקרא**, ירושלים תשנ"ד, עמ' רטו-ריח.

34. בעוד שהמוקד בנבואת ירמיהו הוא המניין לקץ מלכות בבל, בדברי דניאל המניין הוא "לחרבות ירושלים". ההתייחסות לחורבות ירושלים מקשה עוד יותר על הבנת החישוב של דניאל, שכן בשנה הראשונה לדיריווש המדי בוודאי לא עברו שבעים שנה מיום החורבן.

35. כך אומר דניאל בהמשך התפילה: "... וְשִׁב-נָא אֶפְדָּה וְתִמְתְּדָה מֵעִירְךָ יְרוּשָׁלַם הַר-קְדֹשֶׁךָ כִּי בְחַטָּאִינוּ וּבְעֲוֹנוֹת אֲבֹתֵינוּ יְרוּשָׁלַם וְעָמְדָה לְחַרְפָּה לְכָל-סְבִיבֵתֵינוּ. וְעַתָּה שְׁמַע אֱלֹהֵינוּ אֶל-תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל-תַּחֲנוּנָיו וְהָיָר פְּנִידָה עַל-מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמַיִם לְמַעַן אֲדַנֶּי. הִטָּה אֱלֹהֵי אֲזַנְךָ וְשָׁמַע פִּקְחָה (פִּקְחָה) עֵינֶיךָ וְרָאָה שְׁמַמְתֵּינוּ וְהָעִיר אֲשֶׁר-נִקְרָא שְׁמֶךָ עָלֶיהָ..." (דניאל ט', טז-יח).

36. השיטה הגורסת שדניאל טעה מצויה בדברי רבא בבבלי, מגילה יב ע"א, וכן אצל רש"י וראב"ע על הפסוק. על פי סדר עולם רבה (מהדורת מיליקובסקי, עמ' 319-320) דניאל מתנבא על העתיד, וקובע שחונכת הבית השני, בשנת שתיים לדיריווש הפרסי, תהיה שבעים שנה אחרי חורבן הבית הראשון. על המחלוקת ראו ר' רביב, "דריווש המדי על פי ספרות חז"ל", **סידרא** כז-כח (תשע"ג) עמ' 245-257. ל' מדין, **דניאל גלות והתגלות**, אלון שבות תשס"ו, עמ' 159-165, קובע שדניאל לא טעה, אלא התפלל על הגאולה העתידית. מעניין לציין שחז"ל מבינים שגם המשתה של בלשצר מבוסס על טעות באותו חשבון (שם יא ע"ב). בלשצר הניח שהמועד עבר ולא תהיה גאולה ליהודה, ולכן הוציא את כלי המקדש והשתמש בהם, אלא שהמפלה באה עוד באותו הלילה.

ג' ברזילי, 'שבעים שנה מירמיהו עד דניאל: סמנטיקה, פרשנות ואפוקליפטיקה', **בית מקרא** נט, תשע"ד, עמ' 41-59 דן בחישוב שבעים השנים וסוקר את ההצעות השונות במחקר למניין, לטענתו, הדגש

המענה שמקבל דניאל מהמלאך גבריאל בהמשך הפרק אינו עוסק בשבעים השנים לבבל או בטווח הקרוב של החזרה לארץ. המענה הוא נבואת קץ שקובעת מועד חדש: "שְׁבַעִים שְׁבַעִים", כלומר שבעים מחזורים של שבע שנים.³⁷ נראה שהמענה שמקבל דניאל אינו מתמודד ישירות עם הפער שבין מצב העם למועד שקבע ירמיהו, אלא קובע מועד חדש על בסיס המספר שבעים. אין כאן אלטרנטיבה להתמודדות עם קשיי העם באמצעות ציון מועד לסיומם, אלא דחיית המועד. חז"ל ראו במועד החדש קביעה מתי יחרב בית המקדש השני, אך יש גם מי שפירשו שזהו מועדה של הגאולה השלמה.³⁸

בעוד שירמיהו, שרואה מקרוב את החטאים ואת ההתפרקות של יהודה מבפנים, מצביע על העונש המיידי שיגיע מידי הבבלים, אך גם יהיה מוגבל בזמן. דניאל נמצא במוקד חילופי האימפריות, ורואה שנפילת בבל לא הביאה לגאולה שלמה. המענה שהוא מקבל אינו עוסק במועד של שבעים השנים לבבל, אלא מרחיב את נקודת המבט אל מעבר לשנותיה של אימפריה אחת, וצופה אל מעבר לשרשרת של מלכויות. אך גם מנקודת המבט הרחבה של דניאל, ההיסטוריה מבוססת על תכנית אלוקית מסודרת.

בהתייחסות של דניאל לשבעים השנים הוא שגם האימפריות הגדולות אינן נצחיות, וסופן לבוא.

37. נראה שהמעבר משבעים שנים לשבעים מחזורים של שבע שנים מבוסס על הקישור בין הפסוקים בויקרא שמדברים על עונש של גלות בשל אי שמירת שמיטה והקישור של דברי הימים בין העונש על השמיטות לנבואת ירמיהו, כמו שכותב המלבי"ם: "שבעים שבעים נחתך, הודיע לו שהגזר שנחתך ונגזר על ישראל שיהיו בגלות שבעים שנה, הם שבעים שמיטות, כי השבעים שנה היו בעון השמיטות, כמ"ש אז תרצה הארץ את שבתותיה ואתם בארץ אויביכם וגו' (ויקרא כ"ו), וכן אמר בסוף ד"ה למלאת דבר ה' בפי ירמיה עד רצתה הארץ את שבתותיה, והיה הגלות לכפר על עון השמיטות, ומסתמא חטאו באותם השנים גם בשאר עבירות, ואם כן חטאו במשך שבעה פעמים שבעים שנים שהם ת"ץ שנים, רק שעל יתר עבירות לא הוצרכו להיות דוקא בגלות, כי ע"ז סבלו עונשים אחרים..."

38. "רבי יוסי אומר שבעים שבעים משחרב בית המקדש הראשון ועד שחרב הבית האחרון, שבעים לחרבנו וארבע מאות ועשרים לבנינו, ומה ת"ל 'שבעים שבעים', אלא מלמד שהיתה גזירה גזורה קודם לע' שנה" (סדר עולם רבה, מהד' מיליקובסקי, עמ' 317) רוב הפרשנים הלכו בעקבות סדר עולם, אך יש גם מי שראו בדברי דניאל התייחסות למועד אפשרי של הגאולה העתידית, ראו לדוגמה פירוש מלבי"ם לפסוק. ח' אשל, 'חישובים המבוססים על נבואת 490 השנה שבספר דניאל בשני חיבורים שנמצאו בקומראן', בתוך: מ' בר-אשר ואחרים (עורכים), **תשורה לעמוס: אסופת מחקרים בפרשנות המקרא מוגשת לעמוס הכהן**, אלון שבות תשס"ז, עמ' 429-444, מראה שבימי בימי הבית היו חשבונות שביססו את הציפייה לגאולה על נבואת שבעים השבועים, ודנו בחישוב 490 השנים. בהמשך אימצה הפרשנות הנוצרית את התפיסה שבתום 490 השנים תבוא הגאולה (ראו, W. Adler, "The apocalyptic survey of history adapted by Daniel's prophecy of 70 weeks" In: VanderKam J. C. & Adler W. (Eds.), *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, 1996, pp. 201-238).

נראה שפרשנות החזון של דניאל תלויה, במידה רבה, בתפיסה ההיסטורית של הפרשן. בימי הבית השני ואחר כך בנצרות ראו בחזון תכנית גאולה עתידית. סדר עולם רבה, שנכתב אחרי החורבן, רואה בחזון דניאל ידיעה מראש על החורבן הצפוי, והבנה שלו כחלק מתכנית אלוקית צפויה מראש.

בין נבואת חבקוק לדניאל

ההתייחסות לנבואת חבקוק אינה מפורשת בדברי דניאל, אך מן הניסוח החוזר בחזיונות ניכר שמילותיו של חבקוק "כי עוד חזון למועד יִפְּחַ לְקַץ..." (חבקוק ב', ג) מהדהדות בדבריו.³⁹ בפרק ח', בהקשר של החזון על מלכות יוון אומר דניאל: "וַיֹּאמֶר אֵלַי הִבֵּן בְּנֵי-אָדָם כִּי לְעַת-קָץ הַחֲזוֹן... וַיֹּאמֶר הַנְּבִיא מוֹדִיעָה אֶת אֲשֶׁר-יְהִי בְּאַחֲרֵית הַזְּעַם כִּי לְמוֹעֵד קָץ" (דניאל ח', יז-יט).⁴⁰ אך בניגוד לנבואת חבקוק האומר: "כְּתַב חֲזוֹן וּבְאָר עַל-הַלְחוֹת לְמַעַן יְרוּץ קוֹרְא בּוֹ..." (חבקוק ב', ב-ג) בחזון דניאל נאמר לו לסתום את החזון: "וְאַתָּה סִתַּם הַחֲזוֹן כִּי לְיָמִים רַבִּים" (דניאל ח', כו). הצורך לסתום את החזון מנומק כאן במילים "כי לְיָמִים רַבִּים", כלומר, משך הזמן הארוך שעד בוא החזון מחייב את הסתרתו,⁴¹ כפי שמסביר כאן רלב"ג: "ואתה סתום החזון הזה אשר נתבאר בו קץ אלו הצרות כי זה יהיה לימים רבים אחר זה, ולזה צריך שיהיה סתום כדי שלא יתייאשו ישראל מן הגאולה".

39. קשר מעניין נוסף בין דניאל לחבקוק ניתן למצוא בסיפור בל והתנין שבתרגום השבעים, תרגום תיאודוטיון ועוד, המספרים כיצד חבקוק מובל לבבל בציציות ראשו, ונותן לדניאל אוכל בעודו בגוב האריות (על פי הסיפור שם דניאל שהה בגוב האריות שישה ימים). להשוואה בין הגרסאות השונות ושלבי העריכה שלהן ראו: D. Amara, 'Bel and the Dragon : the relationship between Theodotion and the Old Greek', In: C. Werman (Ed.), *From Author to Copyist: essays on the composition, redaction, and transmission of the Hebrew Bible in honor of Zippi Talshir*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns 2015, pp. 125-147.

מספר חוקרים דנו בשאלה מדוע דווקא חבקוק הוא הדמות המקראית שנבחרה לתפקיד, ומה ניתן ללמוד מהזיקה שבין חבקוק לדניאל. פולר, D. Fuller, 'From prophet to waiter', *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism*, 11, 2015, pp. 33-50. עוסק במוטיב הספקת האוכל, שמעביר מסר שה' איתם כמו שהיה עם קודמיהם, והגאולה קרובה. לדעת בזל, H. Bezzel, 'Habakkuk in the lions', *Prophets, and Prophecy in Stories*, Leiden: Brill, 2015, pp. 169-182. נבואת חבקוק על הבטחת בוא המועד והקץ, והאמירה שגם אם יתמהמה - חכה לו, והצדיק יחיה באמונתו, הן המענה לדניאל על פי התוספות היווניות. הספקת האוכל ביום השישי לא מצילה את דניאל מגוב האריות, אבל מאפשרת לו להמתין עד שיגיע זמן השחרור, כמו הצדיק בחבקוק. האלגוריה שנוצרת מתוך השילוב של חבקוק בסיפור הופכת את דניאל לצדיק מאמין, והאריות הופכים לרוע באופן כללי, שהצדיקים צריכים להתמודד אתו, ולהמתין לישועה. האוכל מסמל את האמירה להמשיך ולהאמין. בזל קובע שבכך מסיט ההמשך היווני של דניאל את המוקד משאלת קץ ממלכת הרוע לשאלת האפשרות של החיים תחת שלטונם.

40. ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 40, מציין שבספר דניאל למילה 'קץ' מובן שונה. אצל חבקוק היא מבטאת סוף תקופה, ואילו אצל דניאל יש לה משמעות אסכולוגית - אחרית הימים.

41. רוב המפרשים הבינו שהשורש סת"ם כאן משמעותו הסתרת הנבואה, וראו, לדוגמה, מ"צ קדרי (לעיל, הערה 10), עמ' 765.

לכאורה יש סתירה בין הספרים, האם משך הזמן הארוך עד בוא הקץ מצדיק את ביאורו או דווקא את סתימתו? אך נראה שבעוד שחבוק מתייחס לעצם הידיעה שסופו של הקץ לבוא, דניאל מתייחס לחזון שרומז גם מתי יבוא, וזו גם הסיבה להבדל בין הספרים: חבוק מבאר ומפרש שהקץ בא יבוא, דניאל סותם את החזון שמתאר מתי.

רמיזות נוספות ללשונו של חבוק מצויות בספר דניאל בחזון שבפרקים י"א-י"ב. בפרק י"א ביחס לקץ שלטונו של 'המלך הנבזה', ממלכי יוון נאמר: "... וְלֹא תִצְלַח כִּי-עוֹד קֵץ לְמוֹעֵד" (דניאל י"א, כז), ובהמשך: "וּמִן-הַמְשָׁפְלִים יִפְשְׁלוּ לְצָרוֹף בָּהֶם וּלְבָרַר וְלִלְבֹן עַד-עַת קֵץ כִּי-עוֹד לְמוֹעֵד" (שם, לה). ובפרק י"ב: "וְאַתָּה דְנִיָּאל סֹתֵם הַדְּבָרִים וְחַתָּם הַסֵּפֶר עַד-עַת קֵץ יִשְׁטֹטוּ רַבִּים וְתִרְבֶּה הַדְּעָת" (דניאל י"ב, ד) וכן:

וַיֹּאמֶר לְךָ דְנִיָּאל כִּי-סֹתְמִים וְחַתְמִים הַדְּבָרִים עַד-עַת קֵץ: יִתְבָּרְרוּ וְיִתְלַבְּנוּ וְיִצְרְפוּ רַבִּים וְהִרְשִׁיעוּ רְשָׁעִים וְלֹא יָבִינוּ כָּל-רְשָׁעִים וְהַמְשָׁפְלִים יָבִינוּ... אֲשֶׁרִי הַמְּחַפָּה וְיִגְיע...
וְאַתָּה לְךָ לְקֵץ וְתִנּוּחַ וְתַעֲמַד לְגִרְלָךָ לְקֵץ הַיָּמִין

(שם, ט-יג).

גם כאן דניאל מתייחס לסתימת החזון, ויחד עם הציווי לחתום ולסתום את הקץ, מפורטים מספרים ומועדים שרומזים על זמנו של הקץ, אך לא מפורשים. דניאל מבדיל בין הרשעים שלא יבינו למשכילים שיבינו, ומוסיף "אֲשֶׁרִי הַמְּחַפָּה וְיִגְיע", בדומה לדברי חבוק: "אִם-יִתְמַהֲמָה חֶכְמָה-לוֹ כִּי-בֹא יָבֵא לֹא יֵאָחַר הִנֵּה עֹפְלָה לֹא-יִשְׁרָה נִפְשׁוֹ בּוֹ וְצַדִּיק בְּאַמוּנָתוֹ יִחְיֶה" (חבוק ב', ג-ד).⁴² כלומר, בשני הספרים האמונה בקיומו של קץ הצרות והתלאות היא מרכזית, אך רק הצדיקים אכן מצליחים להחזיק בה ולחכות, ספר דניאל מוסיף שהם גם יצליחו לפענח, בסופו של דבר, את הרמזים למועדו המדויק.

שאלת מועדו המדויק של הקץ והיכולת לפענח אותו עמדה במוקד העיסוק הפרשני בספר דניאל. רבים התייחסו גם לנבואת חבוק, ועמדו על המתח שבין חשיבות האמונה שיבוא הקץ ובין החשש מפני חישוב מוטעה של מועדו שייאש וירחיק מהאמונה.⁴³ כך גם הוצדקה

42. מקבילה מקראית נוספת לחתימה לקראת המתנה: "צוֹר תְּעוֹדָה חֲתוּם תּוֹרָה בְּלִמְדֵי וְחִפְיָתִי לֵה' הַמְּסַתֵּיר פְּנֵי מַבֵּית יַעֲקֹב וְקִוִּיתִי-לוֹ" (ישעיהו ח', טז-יז).

43. סוגיה במסכת סנהדרין עוסקת בהרחבה ביחס הראוי לקץ, וקושרת בין פסוקי ספר חבוק לחזיונות דניאל: "תניא, רבי נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום 'כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר'". הגמרא מנגידה לשיטתו של רבי נתן שיטות שונות של חכמים שחישבו את הקץ, ואז ממשיכה: "... מאי ויפח לקץ ולא יכזב - אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים: כיון שהגיע את הקץ ולא בא - שוב אינו בא. אלא חכה לו, שנאמר אם יתמהמה חכה לו... אמר רב: כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים". ומכאן הדיון ממשיך לעסוק בתלות של הגאולה בתשובה (סנהדרין צ"ב). רס"ג חושב שדניאל אכן גילה את הקץ, ואף מחשב מתי יהיה. רמב"ם באגרת תימן קובע שאין לחשב את הקץ, ואף מתייחס

ההתייחסות לצדיקים בהקשר זה: הם שיוכלו לצפות ויחד עם זה לא להתייאש אם חלף המועד המשוער.⁴⁴

כמו בהשוואה לירמיהו, גם כאן ניכרת נקודת המבט השונה של דניאל: בימי חבקוק היה נראה שהאימפריה האשורית שהשתלטה על שטחים עצומים והכניעה תחתיה עוד ועוד ממלכות היא כוח היסטורי קיצוני וחד פעמי, ושאחרי נפילת האשורים עם ישראל ישוב להיות אדון לגורלו בארצו. הידיעה על עליית הבבלים הצפויה מרעישה, משום שהסתבר שקץ אשור אינו מביא רגיעה, ואחריה תקום אימפריה דורסנית אחרת, אך חבקוק מתנחם בכך שגם סופם יבוא. אצל דניאל, שחי בגלות ושמע בצעירותו על החורבן, ניתן לראות תפיסה היסטורית רחבה של "מלכויות": מעצמות ששולטות בכל העולם ומחליפות זו את זו. ורק בקץ כל המלכויות תבוא תקופה אחרת לעם ישראל.

נבוכדנאצר מכיר בגדולת ה'

בספר דניאל ניתן למצוא מענה נוסף לקושי התיאולוגי שיוצרת האימפריה הבבלית וכוחה העצום להשחית, שמגיע עד כדי כיבוש ממלכת יהודה והחרבת המקדש: ההכרה של נבוכדנאצר בה' ובגדולתו. הכרזת נבוכדנאצר על גדולת ה' מסיימת סיפורים המתארים את חייהם של דניאל וחבריו בחצר נבוכדנאצר. בפרק ג' ההכרה בגדולת ה' היא בעקבות ההצלה של חנניה, מישאל ועזריה מכבשן האש, ובפרק ו' בזכות ההצלה של דניאל מגוב האריות. ההתמקדות בהבאת נבוכדנאצר אישית להכיר בה' כמטרה בפני עצמה מוצאת את ביטוייה המובהק ביותר בחלום האילן ומימושו (דניאל ג', לא-ד', לד). החלום שנבוכדנאצר חלם ודניאל פתר מכין את נבוכדנאצר לכך שירד מגדולתו ויהיה כחית היער עד שיחלפו שבעה עידינים, והוא יכיר בכך שיש שליט עליון לעולם שמעניק את השלטון למי שיבחר. וכך אכן קורה, נבוכדנאצר נטרד מחברת בני האדם והופך לחיות בין חיות היער,⁴⁵ וכשהוא חוזר אחרי שנים

לחשבונות של רס"ג, ואומר שרס"ג נאלץ לחשב את הקץ בשל המצב הירוד של העם: "וראה מכלל השתדלותו לקבץ המון בני אדם בחשבון הקצים, לחזק תוחלתם לאמת" (אגרת תימן, בתוך: ' שילת, **איגרות הרמב"ם**, א, מעלה אדומים תשנ"ה, עמ' קמד). עם זאת, הוא מוסיף בדבריו חשבון שקיבל מאבות אבותיו לתאריך חזרת הנבואה. גם רש"י מתייחס לחישוב של רס"ג ולסכנה שבחישוב הקץ, אך חושב שיש לנסות לחשב אותו, ואם עבר המועד, לשוב ולחשב מחדש: "ואנו נוהלים להבטחת מלכנו קץ אחר קץ, ובעבור קץ הדורש נודע כי טעה במדרשיו, והבא אחריו יתור וידרוש דרך אחרת" (רש"י לדניאל ח', יב), גם רש"י מחשב את זמן הקץ בהתאם למספרים הנקובים בחזונו דניאל, וקובע אותו כשלוש מאות שנה אחרי ימיו. וראו גם פירוש רמב"ן ב'ספר הגאולה', רלב"ג, אברבנאל, מלבי"ם ועוד, שהלכו בדרך דומה.

44. לדוגמה: רש"י, י"ב, ט: "עד עת קץ - עד אשר תקרב הגאולה, יתבררו ויתלבנו - החשבונות האלה... והרשיעו רשעים - את החשבונות לחשבם שלא כמשפט, וכשיכלו יאמרו: אין עוד גאולה... והמשכילים בינו - אותה בבא עת קץ".

45. מפשט הפסוקים לא ברור מה בדיוק קרה לנבוכדנאצר. הדעה הרווחת בין המפרשים היא שמחלת

הוא מכיר בשליטו העליון של העולם, מודע לכוחו, ומשבח אותו בפה מלא. נבוכדנאצר שולח איגרת לכל נתיניו, ומתאר בה את החלום ואת מימושו. האיגרת ששולח נבוכדנאצר פותחת ומסיימת בשבחי האל העליון וגדולתו. בתחילתה נכתב: "אֶתִּיא וְתִמְהֵיא דִּי עֲבַד עִמִּי אֶלְהָא עליא [עֲלָאָה קרי] שְׁפֵר קִדְמֵי לְהַחְוֶהָ: אֶתְוֵהִי כְּמָה רְבִרְבִין וְתִמְהוֹהִי כְּמָה תְּקִיפִין מְלְכוּתָהּ מְלְכוּת עָלַם וְשִׁלְטָנָה עִם-דֶּר וְדֶר" (דניאל ג', לב-לג) [= האותות והפלאות שעשה אתי האל העליון נאה לפני לספר אותותיו כמה גדולים ופלאיו כמה חזקים מלכותו מלכות עולם ושלטונו עם דור ודור, מ"כ].

ובסיום: "כְּעֵן אֲנָה נְבַכְדַּנְצַר מְשִׁבַּח וּמְרוֹמִם וּמְהַדֵּר לְמִלְכָּה שְׁמֵיא דִּי כָל-מַעְבְּדוֹהִי קִשְׁט וְאַרְחָתָהּ דִּין וְדִי מְהֻלְכִין בְּגוֹה יָכַל לְהַשְׁפִּיחָה" (דניאל ד', לד) [= עתה אני נבוכדנאצר משבח ומרומם ומהדר למלך השמים שכל מעשיו אמת ודרכיו משפט וההולכים בגאווה יכול להשפיל, מ"כ]. נבוכדנאצר עובר כאן 'סדרת חינוך' אישית,⁴⁶ שמביאה אותו להכיר בכוחו של ה'. נראה שגם זה מענה תיאולוגי לכוח הבלבי. נבוכדנאצר לא עבר מן העולם עד שהכיר בגדולת ה', ובכך שה' הוא שנתן לו את כוחו. חורבן המקדש היה עונש לבני ישראל, אך אין הוא מקנה למחריב עליונות דתית על ה' ששכן במקדש.

השיכון והנפילה הפתאומית של בלשצר

ליל המפלה של בבל מתואר בפרק ה' בספר דניאל, שעוסק במשתה בלשצר. בלשצר שותה מהיין לעיני כל גדולי הממלכה, ותחת השפעת היין הוא מצווה להביא את כלי המקדש כדי שכל המסובים יוכלו לשתות מהם. כשיוצאת היד וכותבת על הקיר, מכה הערפול בבלשצר ובכל אורחיו: איש לא מצליח לפענח את הכתוב, ולא זוכר את דניאל שבכוחו לפענח. אחרי שהמלכה האם מזכירה את דניאל, הוא מובא כדי לפענח את הדברים. דניאל נזף בבלשצר על

נפש או הפיכת חצר הביאה אותו להתנהגות חייתית, וראו דיון אצל א' שלוסברג, 'האם הפך נבוכדנצר לחיה? (דניאל ד', ל): עיון בפרשנות ימי הביניים', **בית מקרא** לח (תשנ"ג: ד), עמ' 343-353: שמסביר שלפי חז"ל נבוכדנאצר הפך לחיה ממש, לפי רס"ג גופו נשאר גוף אדם, אך הוא יצא מדעתו ונודה מחברת בני אדם. פרשני ימות הביניים הלכו בעקבות רס"ג, גם אם לא ממניעיו. וראו דיון גם אצל י' מדן (לעיל, הערה 36), עמ' 106-109. במחקר קושרים את הסיפור לנבונאיד, בפרט לאור "תפילת נבונאיד" מקומראן. על הקישור לנבונאיד ראו: Newsom, Carol A., "Why Nabonidus? Excavating traditions from Qumran: the Hebrew Bible, and neo-Babylonian sources", **The Dead Sea Scrolls; Transmission of Traditions and Production of Texts** (2010), 57-79, עמ' 57 הערה 2 פירוט של החוקרים שהציעו לקשר את פרק ד' לנבונאיד (לפני הגילוי מקומראן ואחריו), ובהמשך המאמר דיון במקומו של נבונאיד בספרות התקופה לאור המקורות השונים והמסר העולה מהעיסוק בדמותו. 46. ר' רביב 'סוגיות בתפילה בספר דניאל', י' רוזנסון וי' שפנייר (עורכים): **מנחת ספיר**, אלקנה תשע"ג, עמ' 185-209, מראה שיש הדרגה במידת הכרה של נבוכדנאצר בה' לאורך פרקים ב-ד, הפנייה לה' בפרק ד היא שיאו של התהליך (עמ' 196-197).

שלא הפיק את הלקח שלמד אביו, ואינו מכיר בה' שנתן לנבוכדנאצר את כוחו, ולא זו בלבד, אלא שהביא את כלי המקדש להתפאר בהם, והוא מודה לאלילים במקום לה'. דניאל מפרש שהכתובת על הקיר פירושה שבבל תיפול ביד הפרסים, ואכן באותו לילה נהרג בלשצר. תיאור המשתה הולם את דימוי השיכרון והיין שיכה בבבלים. השיכרון כאן אינו רק מטאפורי, בלשצר פועל בהשפעת שיכרון היין, אך לוקה בחוסר ראות וחוסר הבנה גם מעבר לכך. הדרישה להביא את כלי המקדש ולשתות בהם היא נסיגה מההכרה בה' של נבוכדנאצר, והפיכתה לזלזול מופגן. הנסיגה אינה רק מההכרה בה', אלא גם סיום השליחות הבבלית להעניש את עם ישראל כשליחי ה'. כלי המקדש מבטאים את המטוטלת שבין יהודה לבבל: הצגת הכלים לבבלים על ידי חזקיהו התחילה את הדרך לחורבן על ידי הבבלים,⁴⁷ השימוש בהם אצל בלשצר הוא נקודת המפנה שממנה הכלים מתחילים את דרכם חזרה לירושלים. גם חוסר היכולת להתמודד עם הכתובת ופענוח משמעותה מעידים על ערפול חושים שבלשצר לוקה בו. הפתאומיות שבמפלה הולמת גם היא את דברי הנביאים: בלשצר נהרג בערב המשתה המפואר שערך. לסיכום, ניכר שהמרכיבים השונים שמצאנו במענה ה' לחבקוק אכן באים לידי ביטוי בתיאור מפלת הבבלים בספר דניאל: הממלכה הבבלית נופלת סמוך למועד שקבע ירמיהו. דניאל מתייחס למועד קצם של הבבלים, אך גם למועד מאוחר יותר שמשקף מהלך היסטורי רחב של חילופי ממלכות. נבוכדנאצר עצמו עובר תהליך שמביא אותו להכרה בה', להבנה שה' הוא מקור כוחו, ולהכרזה על גדולת ה'. רגעי המפלה של בבל מתאפיינים בשיכרון, בערפול תודעתי ובפתאומיות.

חלק ג: השוואת ההתמודדות עם בבל להתמודדות של התורה עם שעבוד מצרים

נראה שההתמודדות התיאולוגית עם שלטון רשע ורב כוח אינה ייחודית לאימפריה הבבלית. ניתן למצוא דמיון רב בין דברי הנביאים על הבבלים לבין הנבואות שעוסקות באשור, האימפריה המסופוטמית שקדמה לה. התיאורים של אשור כשליח ה' להעניש את החוטאים, יחד עם המפלה הוודאית בסופו, אחרי שלא יכיר בה' כמקור כוחו,⁴⁸ והגאווה שתביא לנפילה

47. "הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְנִשְׂאָ כָל-אֲשֶׁר בְּבֵיתָךְ וְאֲשֶׁר אֶצְרֶךְ אֲבֹתֶיךָ עַד-הַיּוֹם הַזֶּה בְּבִלָּה לֹא-יִתֵּר דָּבָר אֲמַר ה' וּמִבְּנֵיךָ אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִמֶּךָ אֲשֶׁר תּוֹלִיד יָחַד (יְקַח) וְהָיוּ סְרִיסִים בְּהִיכַל מֶלֶךְ בְּבִל" (מל"ב כ', ז-ח) ובמקביל בישעיהו ל"ט. יש מי שפירשו שחזקיהו הראה רק את אוצרותיו הפרטיים, אך מדברי הפסוק "לא-הִקָּה דָּבָר אֲשֶׁר לֹא-הֶרָאָם חִזְקִיָּהוּ בְּבֵיתוֹ וּבְכָל-מְמִשְׁלָתוֹ" (מל"ב כ', יג) נראה שגם כלי המקדש הוצגו להם. בירושלמי קובעים שחזקיהו הראה לבבלים אפילו את ארון ה': "תני בשם ר"א הארון גלה עמהן לבבל מ"ט (מ"ב כ"ז) 'לא יוותר דבר' אמר ה' אין דבר אלא שהדירבות לתוכו" (ירושלמי שקלים פ"ו, טו ע"ב). גם ירמיהו מתייחס לעונש של חזקיהו בהגליית הכלים, אך מוסיף שעם נפילת בבל יחזרו גם הכלים לירושלים (ירמיהו כ"ז, יט-כב).

48. ראו, לדוגמה, ישעיהו י', ה-טו: "הוֹי אֲשֶׁר שָׁבַט אָפִי וּמָטָה-הוּא בִיָּדְךָ זַעֲמִי... הֵי תִפְאֵר הַגָּזֶן עַל הַחֶצֶב

ממרום גובהו⁴⁹ דומים מאד לתיאורים של מפלת בבל. ההתייחסות להכרה בגדולת ה' ובכוחו מודגשת בנבואת ישעיהו על מפלת סנחריב בירושלים.⁵⁰ לצד נקודות הדמיון ליחס הנביאים לאשור ניתן להצביע גם על הבדלים: אין במקרא מועד מדויק למפלת אשור, אין התייחסות לשיכרון ולערפול העולמי שתביא המפלה, ואין תקשורת ישירה עם המלך כדי לגרום לו להכיר בה'. בהקשרים האלו ניתן להצביע על השוואה משמעותית דווקא בין ההתמודדות עם עליית הבבלים להתמודדות עם מצרים בתורה.⁵¹

בין בבל למצרים

התמודדות רוחנית עם אימפריית רשע קיימת כבר בתורה, מול השעבוד הראשון שממנו נולד עם ישראל: שעבוד מצרים. גם כאן השעבוד מתחיל בתכנון מוקדם של ה' שעליו הוא מיידע את נביאו בברית בין הבתרים: "וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי-גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית ט"ו, יג). בדומה לנבואת ירמיהו, גם כאן ההודעה כוללת גם מניין שנים מדויק לסוף השעבוד. הידיעה מראש מצביעה על התכנון, הרשע לא באה מכוח עצמו, הוא מתוכנן ונשלט.⁵²

ב' אם-יתגדל המשור על-מניפו כְּהִנִּיף שִׁבְט וְאֶת-מְרִימֵי כְּהָרִים מִטָּה לֹא-עֵץ".
49. לדוגמה, משל העץ ביחזקאל ל"א, שיש קווי דמיון רבים בינו ובין פרק ד בדניאל. בירמיהו נ' התייחסות מפורשת לדמיון: "שֶׁה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל אֲרֵיזוֹת הַדִּיחוּ הָרֵאשׁוֹן אֲכָלוּ מֶלֶךְ אֲשׁוּר וְזֶה הָאֲחֵרוֹן עֲצָמוֹ נְבוּכַדְרֶאֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל לְכֹן כֹּה-אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הֲנִי פִקֵּד אֶל-מֶלֶךְ בָּבֶל וְאֶל-אֲרָצוֹ כְּאֲשֶׁר פִּקֵּדְתִּי אֶל-מֶלֶךְ אֲשׁוּר" (ירמיהו נ', יז-יח).

50. ישעיהו ל"ז: היחס לכוחו של ה' ויכולתו חוזר הן בדברי רבשקה, הן בתפילת חזקיהו והן במענה ה'. אך אין פנייה ישירה לסנחריב כדי שיכיר בה'. מעניין לראות בהקשר הזה גם את ספר יונה: אשור הגיעה להכרה בה' עוד לפני הפגיעה בישראל. רבקה רביב מסבירה שביונה יש הסבר והצדקה לעליית האשורים. בהשוואה למענה של חבקוק לעליית הבבלים היא טוענת שאצל חבקוק אין הסבר המצדיק את עליית הבבלים, אלא רק התמודדות בדיעבד, וההבדל קשור לירידה במדרגת הנבואה. ראו: ר' רביב, "משגיאה לגוים ויאבדם" (איוב י"ב, כג), בין ספר יונה לספר חבקוק, **שמעתין** 92, תשמ"ח, עמ' 28-30.

51. במפלת סנחריב יש התייחסות להכרה בגדולת ה', אך זו מכוונת לעם ולא לסנחריב עצמו. מעניין לציין שהפסוקים על מפלת סנחריב רומזים ליציאת מצרים (ישעיהו ל"ז, כה ועוד), במדרש מצוין שמפלת סנחריב בירושלים התרחשה בליל פסח (שמות רבה בא פרשה יח ה). התייחסות מסוימת להכרה של אשור בה' ניתן למצוא בצירופה של אשור לישראל ולמצרים, אחרי שמצרים תכיר בה' בישעיהו י"ט, כ-כה, וכן בהכרתת הפסל והמסכה מבית אלהי אשור בנחום א', יד, אך בכל מקרה, נראה שההכרה בה' אינה תופסת מקום מרכזי במפלת האשורים.

52. מדרשים ופרשנים קושרים בין ברית בין הבתרים לארבע מלכויות, ורואים בה לא רק גילוי מוקדם לאברהם על שעבוד מצרים, אלא גם על השעבודים שיגיעו בהמשך ההיסטוריה. לדוגמה: "הראהו ארבע מלכויות שהן עתידין לשעבד את בניו, שנאמר 'זיהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו' (בראשית ט"ו, יב). אימה זו מלכות בבל, חשכה זו מלכות מדי, גדולה זו מלכות

מדרשי חז"ל יוצרים קישור נוסף בין יציאת מצרים לסיום גלות בבל בהקשר של קביעת המועד לקץ השעבוד: על פי המדרש גם במצרים היו מי שטעו בחישוב המועד, ולכן יצאו בני אפרים לפני הזמן ונהרגו. העצמות של אותם בני אפרים הם שהחיה יחזקאל בחזונו כדי לסמל את סופה של גלות בבל.⁵³ הרמב"ם באגרת תימן קושר את החשש מטעות כמו שטעו בני אפרים לצורך לסתום את המועד בדניאל, ולאיסור שלמדו חז"ל על חישוב הקיצים מדברי חבקוק.⁵⁴ דמיון משמעותי נוסף בין בבל למצרים הוא בחשיבות שרואה המקרא בכך שפרעה ונבוכדנאצר יכירו בה' ובכוחו. שני המלכים חולמים חלומות שחושפים בפניהם את העתיד להתרחש, ומבהירים שהעתיד לבוא הוא תוצאה של תכנון אלוהי מוקדם ומכוון. פתרון החלומות

יון, נופלת זו מלכות רביעית, רומי חייבתא. ויש מחליפין בדבר, נופלת זו מלכות בבל, דכתיב 'נפלה בבל' (ישעיהו כ"א, ט) גדולה זו מלכות מדי, שנאמר 'גדל המלך אחשורוש' (אסתר ג', א), חשכה זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בתענית, אימה זו מלכות רביעית, שנאמר 'דחילא ואימתי ותקיפא יתירא' (דניאל ז', ז) ("מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש יתרו פרשה ט, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 236).

53. המדרש על בני אפרים מבוסס על הפסוקים בדה"א ז', כ-כד: "ומאן ניהו מתים שהחיה יחזקאל? אמר רב: אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו, שנאמר ובני אפרים שותלח וברד בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו חזב בנו ושותלח בנו ועזר (ואלעזר) [ואלעד] והרגום אנשי גת הנולדים בארץ... 'ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים ויבאו אחיו לנחמו'" (סנהדרין צב ע"ב).

54. "... ואחר כן הזהיר שלא יספק אדם בעבור זה, ואמר: לא יכנס ספק בלבבכם כשלא יבוא חשבונכם, אבל כל מה שיוסיף עיכוב - עוד הוסיפו ליחל אליו, והוא אמרו (חבקוק ב', ג): 'כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר'. ודע שאפילו הקץ שבאר ה' מידתו, רצוני לומר גלות מצרים, והוא אמרו (בראשית ט"ו, יג): 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה' לא נודעה אמתתו ונפל בו ספק. קצת אנשים אז חשבו שהן ארבע מאות שנה מעת רדת יעקב למצרים, וקצת אנשים חשבו שהן ארבע מאות שנה מתחילת השעבוד, והיא שנת שבעים אחר רדת יעקב למצרים. וקצת אנשים חשבו שהן מעת שהייתה זאת הנבואה, והוא מעמד בין הבתרים. וכאשר שלמו ארבע מאות שנה למעמד בין הבתרים, יצאו קצת ישראל ממצרים, קודם עמוד משה כשלשים שנה, וחשבו שכבר תם הקץ, והרגום המצרים והכבידו עבודתם. כן הודיעונו החכמים ז"ל... ואם היה כן בקץ אשר התבארה מדתו - כל שכן בזה הקץ הארוך אשר החריד כל הנביאים והפחידים באורך זמנו... וכבר באר לנו דניאל הפלגת עמק זה הקץ והעלמו. ולזה הזהירו החכמים ז"ל מחשב קצים וממנות זמנים לביאת המשיח, מפני שיכשיל ההמון ויכניס ספק בלבם כשיבוא הזמן ההוא ולא בא המשיח. והוא אמרם: "תפח דעתן של מחשבי קצים" מפני שהן מכשול לבני אדם, ומפני זה התפללו לה' להכשילם ולהפסיד הנהגתם" (אגרת תימן, לעיל, הערה 43, עמ' קמג-קמד).

חז"ל (סנהדרין צז ע"ב), ראו ציטוט ודיון לעיל, הערה 43, ממשיכים את כל הקווים הללו גם לימיהם. נושא המועד הופך עם מרד בר כוכבא למסוכן וטעון, וגם הפעילות האקטיבית לקראת הגאולה, וכך אותם מקורות מתפרשים בחלקם מחדש, מתוך קריאה שיש בה ציפייה, אבל לא פעולה. לצד החשש מהטעות בחשבון יש בקביעת המועד חשש נוסף: קביעת מועד מדויק מצביעה על התכנון האלוהי, אבל הופכת דטרמיניסטית, שילוב בין מועד לנסיבות מרוקן במידה רבה את המועד מתכנון, בפרט אם לא התממש, ועלול להביא דווקא לאובדן האמונה, במקום לחיזוקה (ראו א"א אורבך, חז"ל: אמונות ודעות, עמ' 606-613).

מתאפשר רק על ידי צעיר עברי, נוכרי ונתון לחלוטין לשליטת המלך, אך מסתבר שהוא מבין את ההכונה האלוקית, מדבר בשם ה' ואף משיא עצה להתמודד עם הבאות.⁵⁵ בדור הבא, דורו של פרעה שלא ידע את יוסף, משעבד פרעה את בני ישראל, וה' פועל להוציאם. אלא שהשחרור של בני ישראל אינו המטרה היחידה, ולצדו יש עוד מטרה מוצהרת:

וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת-לֵב פְּרֹעֹה וְהִרְבִּיתִי אֶת-אֶתְנִי וְאֶת-מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְלֹא-יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פְּרֹעֹה וְנִתְתִי אֶת-יָדִי בְּמִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאתִי אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁפְטִים גְּדֹלִים וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בְּנִטְתִּי אֶת-יָדִי עַל-מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם

(שמות ז', ג-ה).

היעד של ההכרה בה' אינו רק המצרים, הכרת בני ישראל בה' הייתה אחת המטרות של הוצאתם ממצרים,⁵⁶ ובהמשך מתבאר שהם אכן יודעים את ה' כתוצאה מהכבדת לב פרעה והצורך במכות הרבות: "כִּי-אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת-לֵבּוֹ וְאֶת-לֵבּ עֲבָדָיו לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְנִי אֵלָה בְּקִרְבּוֹ וְלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵהוּ וּבֶן-בְּנֵהוּ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֵתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֶתְנִי אֲשֶׁר-שָׁמְתִי בָּם וַיִּדְעֹתָם כִּי-אֲנִי ה'" (שמות י', א-ב). האמונה בה' מגיעה לשיאה עם קריעת ים סוף שגם בה המטרה היא: "וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בְּהִכְבְּדִי בְּפִרְעֹה בְּרַכְּבוֹ וּבְפָרְשָׁיו" (שמות י"ד, יח), והתוצאה: "וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת-הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת-ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמָּשֶׁה עֲבָדוֹ" (שם, לא).⁵⁷ אמנם בקריעת הים המצרים עצמם לא שרדו כדי להכריז על גדולת ה', אבל בהמשך הופכות יציאת מצרים וקריעת ים סוף לאירועים שהביאו להכרה בה' בקרב כל עמי הסביבה,⁵⁸ והן ממשיכות לסמל את היכולת האלוקית גם בהמשך ההיסטוריה. בפרק

55. במדרש חז"ל יש השוואה בין דניאל ליוסף (סדר אליהו רבה פירקא יז, מהד' איש שלום עמ' 85), וראו גם מדן (לעיל, הערה 36), עמ' 33-40.

56. כך נאמר למשה לפני פגישתו השנייה עם פרעה: "לֵכֵן אָמַר לְבְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתָם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזָרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וַיִּדְעֹתָם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם" (שמות ו', ו-ז).

57. קריסת המצרים לעיני בני ישראל מאפשרת להם להאמין אמונה שלמה בה'. ניתן באופן כללי לקשר בין האמונה בה' להתנתקות מהשלטון המצרי. לא בכדי יצאו ישראל מהשעבוד המצרי אל המדבר, הרחק מכוח הציוויליזציה, ורק שם, במקום הפנוי מהשלטון האנושי ויכולו לדעת את ה', ולהפוך ל"ממלכת כְּהֻנִים וגו' קְדוֹשׁ" (שמות י"ט, ו). ניתן לקשר את הצורך ביציאה אל המדבר לתיאורי הנביאים איך בחלל שיתפנה אחרי נפילת האימפריות יהיה העולם מלא ידיעת ה', שתחליף את הממלכה האלילית הסוגדת לעצמה.

58. כבר בשירת הים נאמר: "שָׁמְעוּ עַמִּים, יְרֻזּוּן חֵיל אָחֻז יִשְׁבִּי פְלִשְׁתָּ אַזְּ נְהַלּוּ, אֶלּוּפֵי אָדוּם אֵילֵי מוֹאָב יִאחֲזְמוּ רַעַד נְמָגוּ כֹל יִשְׁבִּי כְנָעַן תַּפַּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָהּ נִפְחַד בְּגֹדַל זְרוּעֶה יְדָמוּ כְּאֶבֶן" (שמות ט"ו, יד-טז). וכך אומרת רחב למרגלים: "כִּי שָׁמְעֵנוּ אֶת אֲשֶׁר-הוֹבִישׁ ה' אֶת-מִי יָם-סוּף מִפְּנִיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (יהושע ב', י).

ג' בחבקוק, כשחבקוק הופך את מצוקתו לתפילה, הוא רומז ליציאת מצרים ולקריעת ים סוף כעדות לכוחו של ה'.⁵⁹

החשיבות של ההכרה בגדולת ה' דווקא מצד פרעה ונבוכדנאצר אינה נובעת רק מהכוח הרב שניתן להם לפגוע בישראל. ראינו לעיל שחבקוק מאשים את הכשדים בהאלהת עצמם. האשמה דומה מעלה יחזקאל על פרעה של ימיו: "אֲשֶׁר אָמַר לִי יְאֹרִי, וְאֲנִי עֲשִׂיתִנִּי" (יחזקאל כ"ט, ג).⁶⁰ על פי חז"ל האמירה הזאת נכונה גם לפרעה ששעבד את ישראל במצרים,⁶¹ גם הממצאים ההיסטוריים תומכים בכך שהפרעונים התייחסו לעצמם כאלים.⁶² כלומר, ההכרה שלהם בכך שה' הוא שנתן להם את כוחם אינה מחליפה רק גאווה אנושית, אלא עוקרת תפיסה אלילית ממש.

הבסיס שאפשר לה' להתגלות במלוא עוצמתו במכות מצרים ובקריעת ים סוף הוא הכבדת לב פרעה. רק הסירוב התמוה לשחרר את ישראל כבר אחרי האות הראשון וחוסר היכולת החוזר ונשנה להסיק את המסקנה המתבקשת, עד כדי יציאה למרדף במדבר וכניסה לים שנחצה בנס, אפשרו לה' להתגלות במלוא כוחו, ולהפליא במצרים את אותותיו. כמו שנכתב לעיל, השיכרון שיבוא על הבבלים מקביל, במידה רבה, להכבדת לב זו. ערפול חושים שמוטל על המלך משמים מונע משליט חזק ומצליח, שהוביל את ארצו לפסגה, לראות את מפתחו הקרבה ולמנוע אותה. נראה שהעיוורון הזה ויד ה' שהובילה אליו הם גם הסיבה לנפילה העזה והפתאומית מרום המעלה לתחתית, שמעצימה את המפלה, וגם את ההכרה בגדולת ה' שמתלווה אליה. כיוון שלא מדובר בתהליך ארוך של הידרדרות הדרגתית הרושם עז ויד ה' ניכרת.

גם עונשם של המצרים, בדומה לזה של הבבלים, הוא מידה כנגד מידה: מול השלכת הבנים ליאור עומד תפקידו של היאור במכות מצרים והטביעה בים סוף.⁶³ מול הכבדת העבודה, הכבדת לב פרעה.⁶⁴

59. במקורות נוספים רמזים ליציאת מצרים נקשרים בגאולה עתידית בכלל, ובשיבה מגלות בבל בפרט. דוגמה בולטת הוא פרק כ' ביחזקאל.

60. ובנוסף דומה גם בפסוק י'.

61. מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דשירה יתרו פרשה ח, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 142. מכילתא דרשב"י בשלח י"ח ז, מהד' אפשטיין-מלמד עמ' 131 ועוד.

62. ראו דיון בנושא אצל ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 10-11. אחיטוב מציין שההאשמה בהאלהת עצמם מופיעה רק ביחס לבבל, למצרים ולצור (יחזקאל כ"ח, ב), בשונה מאשור שאשמתם היא "רום עיניו..." (ישעיהו י', יב), אם כי חז"ל קובעים (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דשירה בשלח פרשה ח, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 142) שגם סנחריב הפך את עצמו לאל, כמו פרעה ונבוכדנאצר.

63. חז"ל מצביעים על כך במדרש, ראו לדוגמה: סדר אליהו רבה פירקא ח, מהד' איש שלום עמ' 40-43, משנת ר' אליעזר יט, מהד' ענעלאו עמ' 343-358, ילקוט שמעוני וארא רמז קפב, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' 86-89.

64. י' יעקבס, **מידה כנגד מידה בסיפור המקראי**, תבונות, אלון שבות תשס"ו, עמ' 138-140, מראה שהשימוש החוזר בשורש כב"ד הן בתיאור השעבוד והן בעונש מצביע על הענישה מידה כנגד מידה.

לסיכום, ניתן לראות שמרכיבי המענה התיאולוגי שמציע חבקוק מאפיינים גם את ההתמודדות עם השעבוד המצרי.

סיכום

הנחות המוצא של האמונה המקראית בה' ובשליטתו בהיסטוריה מעוררות קושי מול שלטונם של אימפריות רשע עצומות שפוגעות ישירות בישראל. מצוקה כזאת מבטא הנביא חבקוק מול עלייתם הצפויה של הבבלים. המענה שמציע חבקוק מורכב מהכרזה מוקדמת על מועד קץ לשלטון הרשע שמעידה על התכנון האלוקי, שיכרון שימנע מהשליט לראות את המפלה הקרבה, עונש מידה כנגד מידה ונפילה פתאומית שיוצרים רושם וזעזוע בעולם כולו, ואחריהם הכרה עולמית בה'. כל אלו מקבלים ביטוי גם בדברי ירמיהו, שחי תחת עולם של הבבלים. נפילת הבבלים, המתוארת בספר דניאל, מכילה את כל היסודות שחבקוק מצביע עליהם. השוואה להתמודדות של התורה עם השעבוד המצרי מלמדת שגם שם באים לידי ביטוי אותם יסודות. נראה שהנחות היסוד של שלטון ה' בהיסטוריה והנהגת העולם בצדק על בסיס שכר ועונש יוצרות גם את דרכי המענה התיאולוגי לממלכות הרוע. התורה מניחה את היסודות של התפיסה הרוחנית-היסטורית ביחס למצרים, והדיה נשמעים לאורך כל המקרא.